

Tiyatro Eserleri Üzerinden Dünden Bugüne Sultan II. Abdülhamid Algısı*

*Perception of Sultan Abdulhamid the Second from Past to Today
over Theatrical Productions*

Doç. Dr. Ayşe ULUSOY TUNÇEL**

Özet

Edebiyat, tarihî olaylara getirdiği yorumlarla tarihî süreçlerin değerlendirilmesine katkıda bulunur. Bu misyonu, edebî türlerin içinde, gösteri boyutu da taşıdığı için, özellikle tiyatro eserleri üstlenmiştir. Osmanlı tarihinde 1876-1909 yılları arasında damga vuran Sultan II. Abdülhamid, kişiliği ve siyaseti ile çok tartışılmış; bu tartışmalar, Türk edebiyatında da, hikâyeden romana, şirden tiyatroya kadar çeşitli edebî türdeki eserlere konu olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'i konu alan oyunlar ise özellikle II. Meşrutiyet döneminde ve ondan hemen sonra verilmeye başlanır. Bu oyunlarda II. Abdülhamid ve istibdat dönemi kıyasıya eleştirilir. İttihat ve Terakki taraftarlarının siyasi amaçlarla kaleme aldıkları bu muhalif metinlerin sayısı, II. Abdülhamid'in 27 Nisan 1909'da tahttan indirilmesinin ardından daha da artmış; eleştirilerin niteliği ise iyice düşmüştür. Fuad'ın, Mesaibi İstibdattan Sansür Darbeleri (1908), Abdullah Sami'nin, Netice-i İstibdat (1908), Ahmet Cevat Emre'nin, Yıldızın Sonu (1909) oyunlarında olduğu gibi... Bu çalışmada, Sultan Abdülhamid'in oyun kişisi olarak yer aldığı eserler esas alınmıştır. Doktor Kamil'in Dönmez Yüz yahut Hürriyet Ordusu (1909), Canlı Cenaze yahut Yıldızın Telaşları (1909), Ahmet Bahri'nin Gasb ve Nedamet yine İhanet (1910), Mehmet İhsan'ın Hırs-ı Saltanat yahut İntikam-ı Meşru-u Millet (1911), Abdülhalim Memduh ve Refik Nevzat'ın Abdülhamid ve Genç Türk Bir Harem Ağası (1911), Moralızade Vassaf Kadri'nin Yıldız Faciaları (1911), Abdülhak Hamid'in Liberte (1913) adlı oyunları bu türden oyunlar olarak tespit edilmiştir. Cumhuriyet'ten sonra da II. Abdülhamid'in kişiliğini ve dönemini konu alan

* “Vefatının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyumu Uluslararası Kongresi” (Türk Tarih Kurumu-Yıldız Teknik Üniversitesi”, 22-24 Ekim 2018, İstanbul)'nde sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Edebiyatı Bölümü, ayseulusoy tuncel@gmail.com.

oyunlar yazılmıştır. Bu dönemi temsil eden Necip Fazıl Kısakürek'in, Abdülhamîd Han (1969), Güngör Dilmen'in, İttihat ve Terakki (1969), Günsar Türköz'ün Hakan (1974), Üstün İnanç'ın Gök Sultan Abdülhamid Han (2016) oyunlarında, ya geçmişteki olumsuz söylemin devam ettirildiğini, ya da geçmişe nispet yapmak istercesine, II. Abdülhamid'in idealize edildiğini görürüz. Kemal Bekir'in, Düşüş (1975) adlı eseri ise, gerek tekniğinin sağlamlığı gerekse nesnel bakış açısı ile ayrı bir yere sahiptir. Bu oyunların mukayesesi, II. Abdülhamid'in, tiyatro eserlerinde çoğunlukla, oyun yazarlarının siyasi görüşlerine ve dönemin siyasî eğilimlerine ve ihtiyaçlarına göre bir övgü veya yergi edebiyatının malzemesi olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Sultan II. Abdülhamid, tarihî tiyatro, 31 Mart Vak'ası, belgesel oyun.

Abstract

Literature contributes to the evaluation of historical processes with the interpretations it puts on historical events. Theatrical works took on this mission, because it is a type of art carrying a performing act among the literary genres. Sultan Abdulhamid II, who marked Ottoman history between 1876 and 1909, has been discussed extensively with respect to his personality and politics; these debates have been the subject of various literary works in Turkish literature, from story to novel, poetry to theater. The plays about Sultan Abdulhamid II started to be produced during and immediately after the Second Constitutional Period. Abdulhamid II and his period of autocracy was criticized in these plays. The number of these oppositional texts that the Supporters of Party of Union and Progress wrote with political purposes increased further after Abdulhamid II was deposed on April 27, 1909; however, the quality of criticism has declined. This occurred in the plays; *Mesaib-i İstibdattan Sansür Darbeleri* (1908) of Fuad, *Netice-i İstibdat* (1908) of Abdullah Sami, *Yıldızın Sonu* (1909) of Ahmet Cevat Emre. In some of these plays, we see that the events occur around Abdulhamid II's axis. *Dönmez Yüz yahut Hürriyet Ordusu* (1909), *Canlı Cenaze yahut Yıldızın Telaşları* (1909) of Doktor Kamil, *Gasb ve Nedamet yine İhanet* (1910) of Ahmet Bahri, *Hırs-ı Saltanat yahut İntikam-ı Meşru-u Millet* (1911) of Mehmet İhsan, *Abdülhamid ve Genç Türk Bir Harem Ağası* (1911) of Abdülhalim Memduh and Refik Nevzad, *Yıldız Faciaları* (1911) of Moralizade Vassaf Kadri, *Liberte* (1913) of Abdülhak Hamid are viewed as these kind of works. After the Republic, plays about personality and period of Abdulhamid II were also produced. In the works like *Abdülhamîd Han* (1969) of Necip Fazıl Kısakürek, *İttihat ve Terakki* (1969) of Güngör Dilmen, *Hakan* (1974) of Günsar Türköz, *Gök Sultan, Abdülhamid Han* (2016) of Üstün İnanç that represent that period, we see that the negative discourse of the past was continued, or that Abdulhamid II was idealized as if the works blinked of an eye to the past. The Work of Kemal Bekir, *Düşüş* (1975), has a special place in terms of both the robustness of the technique and the objective point of view. A comparison of these plays has shown that Abdulhamid II is often the material of praise or satire in theatrical works, depending on the author's political views and the political tendencies and needs of the period.

Keywords: *Sultan Abdülhamid II, historical theatre, 31 March Case, documentary play.*

1. II. Meşrutiyet'ten Sonra Yazılan Oyunlarda Sultan II. Abdülhamid

II. Meşrutiyet'ten sonra, II. Abdülhamid'in şahsını ve yönetim şeklini konu alan çok sayıda oyun yazılmıştır. 1908'den Balkan Harbi arifesine kadar yazılan ve oynanan piyeslerin yaklaşık üçte biri istibdadı ve onun zulümlerini konu almaktadır. Hatta bu eğilim o kadar moda hâline gelmiştir ki, bazı tercüme oyunlar, alaka uyandırabilmek için, eski rejimin kötülüklerini anlatan isimler altında sahneye konulmaktadır. Söz gelimi, Meşrutiyet'ten önce temsil edilen Shiller'in *Serdâr-ı Eşkîyâ* isimli dramı, Meşrutiyet'ten sonra, *Serdâr-ı Eşkîyâ yahut Mah-ı İstibdat* namıyla oynanmıştır. Bazen de bu konular, istibdat ve idare ile alakası olmayan oyunlar içine zoraki olarak sokulmuştur (Yalçın 1985: 35, 79). II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, gündüzleri alanlarda toplanan kalabalıklar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin usta hatiplerinin konferanslarını dinledikten sonra, II. Abdülhamid'i, Yıldız Sarayı'nı, jurnalleri ve hafiyeleri lanetleyen yazarların yazdıkları oyunları izlemektedirler. İttihat ve Terakki, siyasal olaylara egemen olabilmek ve hızla partileşebilmek için, tiyatro sanatından siyasi amaçlarla yararlanmaktadır (Sevinçli 2009: 147). Hafiyeleri, jurnalcileri, çıkarıcı paşaları, sürgünleri kısacası istibdat idaresini ve 31 Mart hadisesini konu alan piyeslerde, II. Abdülhamid - oyun kişisi olarak bazı eserlerde yer almasa bile- eserlerdeki olayları yönlendiren kişi olarak- önemli bir konuma sahiptir. Bunların yanında II. Abdülhamid'i, bir oyun kişisi olarak sahneye çıkaran eserler de mevcuttur; Doktor Kamil'in *Dönmez Yüz yahut Hürriyet Ordusu, Canlı Cenaze yahut Yıldızın Telaşları* (1909), Ahmet Bahri'nin *Gasb ve Nedamet ve Yine İhanet* (1910), Abdülhalim Memduh ve Refik Nevzad'ın *Abdülhamid ve Genç Türk Bir Harem Ağası* (1911), Moralizade Vassaf Kadri'nin *Yıldız Faciaları* (1911), Mehmed İhsan'ın, *Hırs-ı Saltanat yahud İntikam-ı Meşrû-ı Millet* (1911) oyunları gibi. II. Abdülhamid'in zaafalarını öne çıkaran; padişaha menfi birtakım özellikler ekleyen, İttihat ve Terakki'nin propagandası mahiyetindeki söz konusu oyunlar, bu dönemde tiyatro sanatının edebî ilkelerinin siyasi meseleler uğruna göz ardı edilmesine birer delil oluştururlar. Tiyatro tekniği bakımından zayıf olan bu oyunların yazarları da İttihat ve Terakki'ye yakın veya bu cemiyetin mensubu olan, II. Abdülhamid idaresinden olumsuz etkilenmiş kişilerdir. Bu dönemin yazarlarından Doktor Kâmil Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye bir yüzbaşısıdır. Kâmil Bey, aynı zamanda Cemiyetin yayın organı *Neyyir-i Hakikat* gazetesinin yazarlarından. Abdülhalim Memduh, rejim muhalifi yazıları sebebiyle Konya'ya sürülmüş; yeniden sürüleceği korkusuyla beş yıl yurt dışında yaşamıştır. Refik Nevzad, Abdülhamid döneminde sürgüne gönderilen Tevfik Nevzad'ın kardeşidir.

Bu oyunlarda Sultan II. Abdülhamid, tuhaf giyimli, korkuları ve takıntıları olan, alkole, batıl inançlara ve kadınlara düşkün; vekilleri birbirine düşürerek onları idare eden; acımasız, adaletsiz; cahil; saltanatı elde edebilmek için türlü entrikalar çevirmiş; devletin parasına el koyan, halkı fakirleştiren bir idarecidir.

*Abdülhamid ve Genç Türk Bir Harem Ağası*¹ adlı, üç perdeden oluşan eserde padişahın kıyafeti, bir sultana yakışmayacak şekilde tasvir edilir:

Sakalının taze boyası, çehresinin kılsız ve yahud kılları koparılmış taraflarına da bulaşmış, renginde fevkalâde bir uçukluk, hazin ve sarımtırak bir çehre-i marazî, arkasında alaturka bir setre, yeleksiz, üzerinde yalnız bir frenk gömleği var. Bol, geniş fakat paçaları kısa bir pantolon. Pantolonun paçaları bir parça yırtık (s. 3).

Eserde, sürekli kendi zevkleriyle meşgul olan padişah için “millet” işiyle uğraşmak ancak üçüncü sırada gelmektedir:

Şimdi de ibâd-ullah'ın işi, ve mesâlih-i nâfia-i avam ile meşgul olayım. Hilkat-i bed-tıynetimde mevcut olan ezvâk-ı yevmiyye ve mahzûziyyet-i hayâtiyyemin üçüncüsünü de bu vech-ile ifâ etmiş olayım. Ya bu millet, bu ibâd-ullah! İşlerinin görülmesini, bir parça da kendileriyle meşgul olduğunu arzu etmez mi ya! (s. 4).

Padişah, siyasi suçlulara, hatta zanlılara ve onların ailelerine karşı son derece acımasızdır. Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane öğrencisi on yedi yaşındaki Cemil Efendi'nin, yasaklanmış gazetelere ve yabancı dil öğrenmeye ilgisi ve ihtilâl yanlısı fikirlere sahip olması sebebiyle, Cemal Efendi'nin verdiği jurnali dikkate alan Abdülhamid, Cemil Efendi ve ailesini sert bir biçimde cezalandırır:

Bu oğlanı taş kışlaya alsınlar. Evi taharrî edilsin. Basılsın, Zabtiyye Nâzırı, bu garabet-i hilkat-i beşeriyye çocuğu dünyaya getiren valideyi habs etsin. Pederi menfâlarda çürütülsün. Hafifçe bir yere, uzak bir yere değil, mesela Bitlis'e sürülsün (...) O hâin Cemil'i şedîd, medîd, uzun müddetlerce ve sûret-i zâlimânede istintâk etsinler. Hatta mümkünse itlâf edilsin, öldürülsün. Eğer bünyece dayanıklı ve kavî ise, bir kaç sene mahbûsiyyet-i gaddarânededen sonra, Basra'ya veya Fizan'a gönderilsin. Lâkin zinhâr bir tarafı incitilmesin (Bir dakika teennîden sonra) Mahkûmiyyetinden sonra valide ve pederinden birer teşekkürnâme alınsın. Ba'de her ikisi de müreffehen nefy edilsin. Nefy edilmezden evvel elleri ve ayakları zincirlensin. Esnâ-yı seyâhatte lazım gelen rağbet ve hürmette kusur edilmesin. Ehibbâ ve akrabalarıyla olan münasebet ve muhaberat tamamıyla men' edilsin. Her mektup müsâdere ile doğrudan doğruya mabeyne irsal edilsin (s. 5-6).

¹ Bk. Abdülhalim Memduh ve Refik Nevzad. *Abdülhamid ve Genç Türk Bir Harem Ağası*. İzmir: Keşişyan, 1327/ 1911.

*Yıldız Faciaları*² adlı oyunda da, duvarlara rejim aleyhinde afiş asmaktan tutuklanan iki genç, çok ağır işkenceler gördükten sonra zindana atılırlar. Oyunun sonunda da bu gençlerin öldürüldüklerini öğreniriz. Ali Rahim'in zindanda iken gördüğü kâbus, siyasî suçluların ailelerinin de ne kadar perişan olduğunu gözler önüne serer:

Ali Rahim'in ailesinin bulunduğu oda bütün hâl-i dil-sûzuyla tecesüm eder.

Ali Rahim dört ve yedi yaşlarındaki evlatları Rıfki ve Nâil'i vefat etmiş görür. Başlarında valideleri inleye inleye feryad ve figan ediyor. Kışın en soğuk bir gecesinde biçare kadın titreye titreye evlatlarının başucunda yataklarının üzerine kapanmış ağlamakta. Odada yanan lamba bu aşçıyan-ı felakette her tarafını tamamıyla gösterir. Odada mangal yok... Hiçbir şey yok... Siyasi mücrimi hanesi olduğu için oraya hiçbir komşu kadını uğramamış. Hatta ekmeği bile kapıyı çalmaktan ihtirâz etmiş.

Ali Rahim olduğu yerden kalkar. Çocuklarının başı ucuna gider onları öper, sever. Ağlamaya başlar. Haremi feryad eder.

Beyim geldin mi? Nerede idin... Beyim çocuklar sizlere ömür... Beyim biz açlıktan ölüyoruz. Üşüyoruz. Çocukları kaldıracak kimse yok. Hanemize kimse gelmedi. Ben de ölüyorum... diyerek bayılır. Ali Rahim hemen haremünün kollarından tutarak kaldırır. Sedirin üzerine bırakır. Odada su arar, bulamaz. Hiçbir şey bulamaz... Pencereden komşulara haykırır... Hiç cevap alamaz. Hiçkırığa hiçkırığa ağlayarak biraz evvel yattığı mahale oturur. Kâbus-ı zulm-engîz Ali Rahim'i perişan eder. Bir müddet öyle geçer (s. 41).

Abdülhamid ve Genç Türk Bir Harem Ağası adlı oyunda, padişahın çalışma odasını tasvir eden yazar, II. Abdülhamid'in zalim kişiliğini ortaya koymaya çalışır. Padişahın odasında siyasî suçluların resimleri asılıdır. Bu resimlerin her birine, akıbetlerini haber veren işaretler konulmuştur:

Kütüphanenin derunu kitaplarla memlu. Sağ taraftaki kütüphanede eski ve yeni mücelled kitaplar ve risaleler. Sol tarafta pek çok mücelled ve gayr-ı mücelled gazeteler. Bütün Türkiye'den mâ-adâ memalik-i ecnebiyyede çıkıp Türkiye'ye duhûlu memnu' olan gazeteler. Yine bu kütüphanenin bir sırasında mahkûm olanlar, ölenler, öldürülenler ile mahkûm olup da öldürülmeyenler, öldürülecekler ve mahkûm edileceklerin resimleri. Ölenlerin iki gözüne iğne dikilmiş. Mahkûm olup da henüz ölmeyenlerin yalnız birer gözleri çıkarılmış. Öldürüleceklerin alınlarına kırmızı kurşun kalemle işaret edilmiş (s. 19-20).

Yine aynı eserde padişah, işlerin önem derecesini idrak edememekte, şahsî güvenliğini her şeyin üstünde tutmakta ve asıl yapılması gereken işleri ihmal

² Bk. Moralizade Vassaf. *Yıldız Fâcâları*. Jirair Keteon, 1327 /1911.

etmektedir. Hariciye nazırı, saatlerdir meseleleri arz etmek için padişahı beklemektedir. Avusturya sefiri İzmir'de eşkıyalar tarafından dağa kaldırılan Avusturyalı demirci için tazminat talebinde bulunmakta, isteği yerine getirilmediği takdirde Osmanlı sahillerini topa tutmakla tehdit etmektedir. Abdülhamid ise bu meseleleri ciddiye almamakta, hâlâ verilen jurnallerin dehşeti ile sarsılmaktadır. Abdülhamid böyle ehemmiyetsiz işlerle kendisini bir daha meşgul etmemelerini, sefirlerin ağızlarını talep ettikleri parayı ödeyerek kapamalarını söyler. Maliye nazırının ecnebi sefirlerin istediği parayı ne yapıp edip bulmasını, Anadolu vilayetlerinin idarecilerine acele telgraf çekilerek bu parayı temin etmelerinin padişah emri olduğunun bildirilmesini ister. Hatta ecnebi teb'anın saadeti için lazım gelen paranın köylünün mahsulü ve hayvanı satılarak temin edilmesi emrini verir.

Oyunda, Sultan II. Abdülhamid'in dış politikada uyguladığı yöneme de dikkat çekilmektedir. Rusya'nın himayesinden mahrum olması durumunda, orduyu, halkı, hiç düşünmeden, Rusya'ya savaş açmayı, her tarafı kana bulamayı aklına koyan padişah, kutsal emanetlere bile saldırabilecek bir akıl hastasıdır:

Evet, Rusya benim hâmî-i a'zamım. İkinci Nikola amirim, nâsıhım, mu-sahibim, hâmî-i yegânemdir. Hakikaten İkinci Nikola'nın tesâhubuna itimad edebilir miyim, inanabilir miyim. Ya benden mehîn, benden daha denî biri zuhûr eder de beni Rusya'nın bu nazar-ı himâyepederânesinden düşürürse, ol vakit ne yaparım!

İşte benim haricî politikam budur. Vâkıa benden daha denî, daha alçak birisini tabiat halk etmemiştir ya; lâkin kim bilir. Siyaset tuhaftır. İnsanı pek çok defa aldatır. Politikada bu ince noktaları düşünmeli. Evvel-den bir çare aramalıdır.

(Bir dakika mülâhaza ile bir karar-ı kat'î alır gibi olduktan sonra)

Rusya'nın himâyesinden mahrum olduğum halde Rusya'ya karşı tecâvüzî bir harb ilan ederim. Lâkin kablel-harb Maksimof ile bu meseleyi taht-ı müzâkereye alırım. Benim emelim, arzum dini, milleti, Türk neslini mahvetmek, perişan etmek, yıkmak târumâr ile yerine örümceklere yuva olacak harabezâr bırakmaktır (...) Evet ilan-ı harb! Hem de dehşetli bir harb! Her taraftan Rusya'ya hücum, hem dehşetli bir hücum! Bu Türk milleti için hem merdâne, muzafferâne bir ölüm, hem de Boerler gibi şanlı bir mağlubiyet ile, Osmân-ı Evvel silsilesine nihayet verilmiş, hâtime çekilmiş olur. Hiç olmazsa frengiden öleceklerine, cehaletten mahvolacaklarına, şehiden ölmüş olurlar.

(Sada-yı gâibâne-i cânhırâşî daha ziyade teheyyüce uğrayarak salon derûnunda koşmaya başlar. Avazı çıktığı kadar bağırarak)

Birinci Aleksandır'ı taklid edeceğim. Her şeyi kana boyayacağım. Her şeye ateş koyacağım. Her şeyi kül haline getireceğim. Her tarafı insan vücutlarıyla, insan kemikleriyle dolduracağım (s. 11-12).

Bu eserlerde, kahramanın bizzat kendini anlatmasına imkân verilerek dolaysız anlatımın gücünden istifade edilmiştir. "Alıntı, iki ucu keskin bir kılıçtır. Belki de karakterin olumsuz temsili için kullanılacak en güçlü teknik, karakterin 'ipini uzun tutmak' ve onların kendilerini kendi ağızlarıyla lanetledikleri konuşmaları seçmelerine (ya da üretmelerini) izin vermektir" (McJannet 2015: 87) Sultan II. Abdülhamid'i, tiyatro tekniğine aykırı olarak uzun tiratlarla konuşturan yazarlar, padişahın niyetini, planlarını; fenalık etmek için bu dünyaya geldiğini ilk ağızdan etkili bir şekilde göstermiş olurlar.

Abdülhamid ve Genç Türk Bir Harem Ağası adlı oyunda Sultan'ın ortak olarak bir Rusya'yı bir de baykuşları benimsediğini ileri sürülür. Hakikate ve maneviyata inanmayan padişahın, iyilik etmek fitratında yoktur. Kendini, intihar edemeyecek kadar çok seven padişah, aslında her gün yapıp ettikleriyle çok sayıda kişiyi öldürmektedir:

Mukaddes Allah namına yemin ederim. Vallaha, billaha! Cism-i cânıma herkesi herkese nafaka edeceğim. Ervâhı ecsâma, ecsâdı ervâha feda edeceğim. Güneşi, ayı, yıldızları hep söndürüp mahvedeceğim. Türkiye'de bir vücut, bir gönül, bir dimağ, bir vicdân, bir insâf bırakmayasaya kadar zulmedeceğim.

Muhammed, İsâ, Mûsâların dinini târumâr edeceğim.

Muhammedîleri İsevî, İsevîleri Musevî, Musevîleri Muhammedîlere tebdîl ve tagayyür edeceğim. Dünyanın altını üstüne getireceğim. Zulmet içinde, butlân içinde, remâd içinde hükmedeceğim. Hükümfermâ-yı istibdâd olacağım. Evet remâd-ı ecsâm olan evlâd-ı vatan üzerinde baykuşlar gibi hükümrânî-i saltanat-ı Osmâniyye ile şerefyâb olacağım. Her şeyi mahvedeceğim. Dünyada yalnız ben ve ben yalnız olarak hüküm süreceğim. Zulmet-i leyl ile baykuşlar benim musâhibim olacak ve idâre-i hükümetime iştirak edecekler. Ben işime kimseyi müdahale ettirmem. Bir de Rusya, baykuşlardan sonra benim hâmî-i hükümet adem-âbâdim olacaktır.

Ey kâfir-i ni'met halk, nankör millet! Sen hâlâ beni takdîs ediyorsun, lâkin hâlâ takdîr edemiyorsun. Bu kadar çalışıyorum da kadrime bilinmiyor. Benden daha adil bir hükümdar istiyorlar. Hükümdarın adili zalimi olur mu? Adil veya zalim hükümdar yoktur. İnsanlar arasında adil ve zalim olur. Hükümdarlar insan değildir. Onlar hükümdardırlar. Hükümdar başka insan başka bir mahluktur. Farz edelim ki olsun. Adil hükümdar demek zehirsiz yılan demektir. Zehriyle öldürmezse dişleriyle koparır, ısırır, kemirir, yine öldürür. Hükümdardan adalet, marazdan ilaç! Guya ki bu kadar halk kendilerini akıllı, terbiyeli, muhakemesi yerinde zannedi-

yor, bunların okuduk dedikleri kısmı bunlar ha! Okumaz olaydılar. Ben onların canlarına okurum. Onlar yine ceddimin ruhuna Fatıha okurlar (...) Ben ölerek yaşarım. Yaşadıkça ölürüm. Acırım onların aklına ki beni mahvetmek istiyorlar. Beni bir an evvel ortadan kaldırmak isteyenlere Allah akıl versin. Ben mahvolmam, olmam. Ben yeryüzünde bâkîyim. Dünya durdukça ben de bu milletin başında kâbus-ı belâ-yı tâûn gibi kalacağım (s. 28-32).

Abdülhamid ve Genç Türk Bir Harem Ağçası adlı eserde, bu kadar olumsuz vasıflarına padişahın cehaleti de eklenir. Memduh Paşa, tevcihâtları okurken, Fransız klasik yazarlardan Anatole France'ı da ikinci rütbeden mecâdiyye ile ödüllendirdiklerini söyler. Fakat Sultan, yazarı tanımadığı için Anatole France ismini duyunca Anadolu'nun Fransa'ya verildiğini düşünerek kaygılanır. Padişah, Anadolu'yu Fransa'ya değil Rusya'ya vaat etmiştir (s. 24-25).

Bu eserde, II. Abdülhamid'in faaliyetleriyle, Türk- İslâm büyüklerini rencide ettiği bile iddia edilir. Yazarlar bu düşüncelerini oyunda bir rüya sahnesi kurgulayarak işlerler. Abdülhamid, gördüğü rüyayı yorumlaması için Ebulhüda'yı huzuruna çağırır. Rüyasında İstanbul'un üzerini siyah bir duman kaplamış; evler, camiler, minareler yanmakta ve büyük bir gürültüyle yıkılmaktadır. Ölüler tabutları içinde ayağa kalkmışlardır. Padişah rüyasında yanında olan Maksimof'a, Bahriye Nazırı Ragıb Bey'e ve Ebulhüda'ya neler olduğunu sorduğunda, yanındakiler korkunç bir gülüşle cevap verirler. Yanan denizin üzerinden uçarak geçen padişah, Bursa Dağları üzerinde Osmanlı Devleti'nin kurucusu Sultan Osman'a tesadüf eder. Sultan Osman, padişahı, baştan aşağı, hakir gören bir nazarla süzdükten sonra yüzüne şiddetli bir şekilde tükürür. Yanan dağların ve denizlerin üzerinden bazen yürüyerek bazen uçarak geçen padişah ve yanındakiler, Şam-ı Şerif'e yaklaşır. Dımeşk şehri de yanmaktadır. Burada gözlerinin akı olmayan, yarısı siyah yarısı kırmızı cübbe giymiş, yüzleri de kırmızı ve siyah olan tuhaf insanlarla karşılaşır. İçlerinde kısa boylu ve karnı şiş olanı Hazreti Muaviye'dir. Yanında da oğlu Yezid vardır. Padişah, onlarla musafaha ettikten sonra yoluna devam eder. Hazreti Muaviye ve yanındakiler çığlık gibi bir sesle gülüşüp kaybolurlar. Beyt-i şerif de cayır cayır yanmaktadır. Buradaki ölüler de dirilmiştir. Padişah'ın üzerine yürürler ve onu kemikleriyle döverler. Padişah ve yanındakiler, yürüyerek Medine'ye gelirler. Burada Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi görürler. Her ikisi de öfkeli bakışlarla padişaha bakmaktadır. Camiler, evler, binalar, şehirler, kabirler hatta toprak bile yanmaktadır. Hz. Muhammed, öfkeyle padişaha şiddetli bir tokat atar. Padişahın bütün dişleri ağzına dökülür.

Rüyayı yorumlayan Ebulhüda, padişahı ve ülkeyi mesut günlerin beklediğini; fakat bu ikbal günlerinin ne türlü zevklerle tecelli edeceğini ve ne zaman biteceğini öğrenmek için bir fal açması gerektiğini söyler (s. 39).

Abdülhamid ve Genç Türk Bir Harem Ağası oyunu, bir gece vakti, II. Abdülhamid'in çağırıldığı bir harem ağasının, padişahı odasına kilitleyerek, tahttan çekildiğine dair bir belge imzalatmasıyla biter. Padişah, harem ağasının tehdidini bir şaka gibi görerek geçiştirmeye çalışsa da harem ağası oldukça karardır. Yazarların bakış açısını yansıtan harem ağası, padişahı Arap çocuklarını hadım ettirmek ve Ermenileri katletmekle suçlar:

Sen hâlâ latife mi sanıyorsun. Aklına, fikrine acırım (...) Artık sıra millettir. Millet bugün hâkimiyetini, arzusunu sana emrediyor. Sana hükmediyor, telkîn ediyor. Kabul et. Bu idare-i müstebide ve menfurenin lağvıyla millet bütün hukuk-ı mukaddese-i maziye ve müstakbesine nail olmak ve bu vech ile hâkimiyetini ilân etmek istiyor. Hukuk-ı âdemoiyyet, hukuk-ı milliyet şimdiye kadar bizim için mefkud idi. Senin emrinle her sene pek çok Arap çocukları hadım ediliyor idi. Sen bizim bu hâsse-i recüliyyemizi bizden senin hayât-ı mecnûnânen için mahrum ediyor, alıyor idin (...) Allah'a isyan ettin. Peygambere isyan ettin. Hayata isyan ettin. Dine, Kur'an'a isyan ettin. Beşeriyyete isyan ettin. Ma'nevîyyata isyan ettin. Dünyada isyan etmediğin hiçbir şey kalmadı. Akla, ruha, memata isyan ettin (...) Avrupa'ya Asya'ya karşı isyan ettin. Medeniyete isyan ettin. Meşrûtiyyet-i idare ile Kanun-u Esas'a isyan ettin. Muharebeye, sulha karşı isyan ettin. Lâkin yalnız cehalete karşı isyan etmedin. Ona elini uzattın.

Koca Avrupa medeniyet-i beşeriyye ile meşgul olduğu halde nazar-ı merhametini bir defacık olsun senin üzerine ve senin sâika-i mezaliminle bedbaht olan şu millete atfetmiyor.

Âl-i Osman saltanatının mehd-i kahramânisi olan şu koca sarayları karırlarla, halayıklarla, odalıklarla, esirlerle doldurdun (s.50-51).

II. Meşrutiyet'ten sonra yazılan oyunlarda, Sultan Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'ndaki yazıhanesi ve yatak odası da, mimarisi ve döşenişi itibarıyla padişahın korkularını ve zaafalarını yansıtan mekânlar olarak ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Moralizade Vassaf'ın *Yıldız Fâcîaları* adlı oyununda, yazar, padişahın dairesinin, onu koruyacak biçimde tasarlanmış bir labirente benzediğini söyler. Oyunun üçüncü perdesinin geçtiği bu mekânı yazar şöyle çizer:

Bu mağaranın dâhili manzûr olur... Âlî ve necip bir kavmin şems-i ikbal-i milliyetini husûfe uğratan bu taûn-u belânın bu ifrit-i leîmin otuz senelik hayat-ı meş'ûmuna vuslatgâh olan dairenin tefrişatı, tertibatı, hayret-engîz dehşet-âver bir haldedir. Mağara tertibatında olan bu daire bir takım duvarlar, siperlikler ile yekdiğerinden tefrîk edilmiştir... Bazen küçük küçük mahaller ve ortalarında geniş salonlar, duvarlarda bir takım raflar... Bir iki insan sığacak kadar kovuklar mevcuttur... Kapıdan giren bir adam istediği yere hemen gidemez! Yürüyemez! Her üç metrede bir turnike mevcuttur. Dairenin her köşesinde birer yazıhane. Fakat karşı-

dan bir adam gelse bu yazıhanenin önünde oturana kabil değil göremez. Arayacak, seslenecek, turnikelerden geçe geçe güç hal ile gelebilecek. Yazıhanelerin karşısında yine birer pulat siperlik vardır... Her yazıhanenin ittisâlinde bir insanın uzanarak uyuması için tuhaf biçimde birer kanepeler görünür (...)

Perde açıldığı vakit bu salonun içinde hiç kimse görülmez. Yalnız korkunç bir sükût... Bir mezar içinde hissedilebilen bir vehâmet, bir soğukluk! Bir haşyet... O sırada salonun neresinde fark olunamayan bir elektrik zili çalınır. Zil tekrar tekrar hazin feryatlar koparır... Salonun kalın ve camlı duvarları arasında bir yer açılır... Abdülhamid buradan salona girer... Duvardan ayrılan o parça yahut açılan o kapı tekrar kendi kendine kapanır (s. 44-45).

Sultan II. Abdülhamid, sürekli tetikte durmakta, bir kâğıt destesinin veya kırılan bir dalın çıkardığı sestene bile korkmaktadır:

Abdülhamid yazıhanenin yanındaki kanepeye biraz uzanır. Gözlerini biraz kapar gibi olur... Bu sırada karşıdaki yazıhanenin üzerinde bulunan kâğıt yığınlarından bir deste yere düşer hafif bir şematet hasil eder. Abdülhamid olduğu yerden fevkalâde bir heyecan ile sıçrar. Elindeki revolveri kâğıtlara doğru çevirerek bir iki adım yaklaşır. Kâğıt destesinin düştüğünü anlayarak biraz müsterih olur... Ve yine kanepesine bîtâb bir halde düşer yatar. Abdülhamid bu sırada biraz dalar. Gözlerini tamamiyle kapar... Üç dört dakika kadar salonu ye's-âver bir sükût istila eyer. Bu sırada dışarıdan bir gürültü işitilir. Bu gürültüyü pencere önünde beklemekte olan silahşör sesleri takip eder. Abdülhamid olanca kuvvetiyle çekirge gibi yattığı yerden sıçrar... Derhal pencerelerden birisinin önünde bulunan siper levhasının arkasına gizlenerek elinde revolverini pencereye doğru kaldırır... Bir müddet dinler. Ses kesilir... Yavaş yavaş pencerenin yanına sokulur... Siperliğin arasından pencerenin demir parmaklığına doğru elini uzatarak kalın camlı küçük pencere kanadını açar... Yine biraz dışarısını dinledikten sonra seslenir:

Adem Ağa... Arslan Ağa...

Orada beklemekte olan silahşörler verdikleri cevapta karın sıkletine dayanamayan bir ağaç dalının koptuğunu arz ederler. Abdülhamid silahşörlere sigara uzatır. Bunlar hemen Abdülhamid'in sigaralarını alarak kaba lisanlarıyla arz-ı teşekkür ederler. Abdülhamid, pencereyi kapayarak geri çekilir. Fakat ağaç dalının sukut eylediğini gözleriyle görmek ister... Bahçeye nazır gizli pencerelerin birisinden temaşa eylemek ister... Yine zil çalınır düğmeye basarak (antre) işareti verir... fakat derhal gizli kapılardan birisini açarak içeri girer (s. 60-61).

Yıldız Fâcîaları adlı oyunda, cariyeler, sarayın gizli bölmelerinden çıkarak birbirlerini jurnallemektedirler. Fakat bu gizli bölmeler o kadar birbirinden ba-

ğimsiz ve karmaşık bir yapıdadır ki cariyelerin bile birbirine rastlama imkânı yoktur. Oyunda cariyelerden biri, padişahın evhamlı mizacını abartarak anlatırken, onu, korkudan kabuğuna saklanan sümüklü böceklere benzetir (s. 54-55).

Meşrutiyet sonrası yazılan oyunlarda II. Abdülhamid, kadın ve içki düşkünü bir padişah gibi tanıtılmıştır. Doktor Kâmil'in, 31 Mart Vak'asından Hürriyet Ordusu'nun İstanbul'a gelişine kadar geçen hadiseleri içine alan *Dönmez Yüz Yahud Hürriyet Ordusu*³ adlı oyununun dördüncü perdesinde, Hareket Ordusu İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Bu gelişmelerden memnun olan padişah, içki içmekte, bir yandan da meşrutiyet ve şeriat düşmanı olduğunu söylemektedir:

Abdülhamid (yalnız) - Vay hâinler Vay!..

Hilâf-ı usûl-i meşrutiyet ve şeriat olarak teşkil eylediğiniz heyet-i müstebide-i hükümeti tanımakda ma'zûruz demeğe cür'et ediyorsunuz. Adeta bana akıl öğretmeye kalkışıyorlar. Daha bir hafta sabrediniz ey Manastır ahmakları! Teşkil ettiğim yeni kabine elbette herkesin hakkından gelir...(Biraz enfiye çeker, aksırıp öksürerek)

(Bir şampanya açar) -Oh şeriat köpekleri!.. (içer...)

Şeriat nerede ben nerede... Daha bir gün hakiki bir namaz bile kılmadığımı, namaz zamanı jurnal okuduğumu, ara sıra rakı, bira, şampanya içtiğimi bilseler şeriatı başıma çoktan geçirirlerdi ya!..

Oh! Yaşasın cehalet... (silah sesleri işitilir)

Atın, atın... Göreyim sizi Rumeli'den gelen olursa onlara da böyle atmali, hepsinin kafasını patlatmalı!..

(Bir daha içer) Nankörler!.. Size meşrutiyet mi?.. Meşrutiyetin bir hükümdar için ne püsküllü belâ olduğunu pek a'lâ bilirim (...) Jön Türkleri, ittihad ve terakkicileri tepeledikten sonra bir daha meşrutiyet istemek kimin haddine! (s.49-50).

Oyunun başında yazar, çok iyi tanımadığı padişahın, ahlâkî özelliklerini tasvir etmek için hayal gücüne başvurduğunu söyler: "*Abdülhamid'in evsâf-ı ahlâkiyyesini musavver muhayyelât-ı fikriyye ilâve edilmiştir*". Eserde Abdülhamid'i tanıtırken çizilen gerçek dışı, abartılı davranışlar, yazarın hayal gücünün, oyunu inandırıcılıktan uzaklaştırdığını göstermektedir.

Ahmed Bahri'nin, *Gasb ve Nedamet ve Yine İhanet*⁴ adlı oyunu, Abdülaziz'in hal'ini, Sultan V. Murad'ın saltanat devirlerini, Abdülhamid'in şehzadeliğini, padişahlık sürecini ve 31 Mart Vak'asını konu alan teferruatlı bir eserdir. Bu

³ Doktor Kâmil. *Dönmez Yüz Yahud Hürriyet Ordusu*. Necm-i İstiklâl, 1909. Oyun, Sahne-i Milliye-i Osmânî tarafından 1910 yılında sahnelenmiştir.

⁴ Bk. Ahmed Bahri. *Gasb ve Nedamet ve Yine İhanet*. Selânik: Asır, 1326 / 1910.

eser, Şehzade Abdülhamid'in özellikle saltanat hırsı üzerinde duran bir oyun olmasıyla dikkatimizi çekiyor:

Sultan Abdülaziz, tahtan indirilerek yerine Sultan Murad tahta geçmiştir. *"Bu saltanat hırsı beni öldürecek! Fakat ölmeyeceğim! Bu saltanatı her ne suretle olursa olsun gasb edeceğim"* (s.9), diyen Şehzade Abdülhamid, Maslak'taki çiftliğinde, bir an önce tahta geçmek için Bilal Ağa ile birlikte plan yapmaktadır.

Birkaç serseriye hoca kıyafeti giydirerek medrese talebelerini ayaklandıracaklar; güya ulema ve talebe ağzından tehdit dolu mektuplar yazarak Mithat Paşa'nın konağına attıracaklardır. *"Eğer ulemadan bir ikisi meydana atılacak olursa, eminim ki bütün millet ayaklanır"* diyen Şehzade Hamid, bu iş için kandırılan serserilere, Serasker Hüseyin Avni Paşa ile Mithat Paşa'nın idare tarzını değiştirmek, bir cumhuriyet kurmak ve kendilerini reisi cumhur yapmak için Sultan Murad'ı tahta geçirdiklerini söyler. Serserilerden, medrese talebelerine hakikati anlatabilmek için, *"şuuru yerinde olmayan bir imamın, imameti aklen şer'an caiz değildir"* şeklinde telkinde bulunmaları istenir (s. 10-11). Şehzade Hamid'in, Mithat Paşa'ya düşmanlığı; padişah olmak için bir padişah torununa yakışmayacak kadar kendini küçültmesi, eserde şöyle eleştirilir:

"Ah! bu hırs-ı saltanatta başka bir zevk var imiş! Şüphesiz kazanacağım fakat şu Mithat dedikleri domuzu nasıl kandırmalı! Bundan sonra artık daha müdebbir-âne hareket ister. Bizim sahte hocalar bir faaliyet ibrâz eder de Mithat'ı tehdide başarlarsa, bu işte benim müdâhil olduğuma zâhib olacak değil kat'iyen anlayacaktır. Bunun için kendisine bir tezkerre yazıp arz-ı ihtirâm edeceğim; çiftliğe da'vet eyleyeceğim, eğer gelirse: sahte muhabbet ve hürmetler ibrâzıyla celb-i teveccühüne sa'y eyleyeceğim. Bana karşı bir eser-i teveccüh göstermezse padişah-zâde olduğuma bakmayarak ayaklarına kapanıp yalvaracağım, hâsılı muvakkat bir zaman için böyle bir zillete katlanacağım. Her ne kadar bu derece tenezzül, şân-ı hândân-ı Osmânî evladları için bir zillet ve hakâret sayılırsa da, ben böyle zillet ve hakâret, namus ve haysiyet denilen sözleri mânâsız görürüm. Allah versin de Mithat Paşa benim davetimi kabul etsin. İhrâz-ı saltanat için, onun ellerini değil, ayaklarını bile öpeceğim, razı olursa ne a'lâ, olmazsa yine bir taraftan para kuvvetiyle ve istikbâl içinde rütbeler, nişanlar va'diyle ahâlîden kandırabildiğim bendegân sayesinde, bu herifin vücûd-ı mel'anetini rû-yi zemînden kaldırmaya gayret edeceğim, ne kadar tuhaf! Millet, padişahı, şehâdelerden ziyade bu mel'ûn herifi seviyor. Gece gündüz, yüreğime dert olan da budur. Bu herif yaşadıkça, ben padişah olsam bile, yine millet benden ziyade bu şeytana meyl edecektir. İşte hükümdar olmazdan evvel bu adamın intikamı gönlüme yerleşmiştir, elbette bir gün arzum vechile intikamımı alırım. Ama Mithat Paşa'ya tezkere yazdığımı ayaklarına kapandığımı bilenler, benim nankörlüğüme hükmedeceklerse de: ben o nankörlük denilen ke-

*limenin mânâsını dahi anlamam! Alem ne derse desin! Ben ikbalimi dü-
şünürüm vesselâm" (s. 14-15).*

Olayları lehine sonuçlandırmak için yerli ve yabancı basını da kullanan Şehzâde Hamid, Mithat Paşa'ya bir mektup daha yazmaya karar verir. Serseriler ise, ahalinin efkârını karma karışık ettiklerini, ertesi gün de Mithat Paşa'nın konağına gidip tehditnameler yağdıracaklarını söylerler. Serseriler gidince Şehzade Hamid, mutluluktan, şımarık çocuklar gibi koşmaya, zıplamaya başlar. Mithat Paşa'ya, parayla tutulan serseri takımı aracılığıyla gönderilen mektupta, halkın Şehzade Hamid'i bir an önce padişah olarak görmek istediği, bu gerçekleleşmediği takdirde halkın bu işi kendi eliyle yapacağı bildirilir:

Başımızdaki padişah deli ise, akli başında şehzadelerimiz yok değil a! Bahusus şehzade Hamid Efendi hazretleri zekâvet ve isti'dâdıyla, terbiye ve necâbet-i fitriyyesi ile hüsn-i ahlâkıyla; cihana nam vermiştir. Bugünlerde Avrupa gazeteleri bile kendisinin iktidar ve ehliyyetini saya saya bitiremiyorlar. Bütün âleme karşı ma'lûm olan bir mesele üzerine, sen yine sadr -ı a'zamınla beraber Sultan Murad gibi bir mecnunu serîr-i saltanatta ibka' ediyor; âlemi iğfâle çalışıyorsun. Artık milletin sabır ve metaneti kalmamıştır. Herhalde Sultan Murad'ın hal'ine, Şehzade Hamid Efendi'nin iclâsına şiddetle intizâr olunuyor. Aksi takdirde bu vazifeyi millet kendi eliyle icrâ edecektir (s. 47).

Mektubu okuyan Mithat Paşa, Sadrazam'a dönerek şunları söyler:

*"(...)Hamid Efendi gibi bir şehzadeyi, başınıza padişah olarak kabul ederse-
niz, bülbüllerin başına kargayı, meleklerin başına şeytanı reis tayin etmiş olur-
sunuz" (s. 47).*

Şehzade Hamid'in bir mektup daha yazarak Mithat Paşa'yı ikinci defa çiftli-
ğine davet etmesi şehzadeyi Mithat Paşa'nın gözünden daha da düşürür: *"Şu
adamin riyakârlığını görüyor musunuz? Muazzam bir hanedan sülalesinden
gelmiş bir şehzâdeye bu derece tenezzül yakışır mı? Milletin padişah olsun de-
dikleri şehzade bu değil midir?" (s. 48).*

Mithat Paşa, Meşrutiyet'i ilan etmesi şartıyla Şehzade Hâmid'i tahta çıkar-
mayı kabul eder. Mithat Paşa'nın Hamid'i ziyareti üzerine Şehzâde Hamid, bir
padişaha yakışmayacak şekilde sevincini gizleyemez Sadrazamın eteğini öper.
Misafirler oturmuşken o, hizmetçileri gibi ayakta durur.

Dönmez Yüz Yahud Hürriyet Ordusu adlı oyunda da Sultan II. Abdülhamid'in
iktidar hırsını ortaya koyan sahneler vardır. Padişah, İttihat ve Terakki Cemiyeti
ile alakalı bazı jurnalleri incelerken uyuyakalır. Rüyasında Peri-i İstibdat ve Peri-i
Hürriyet mücadele ederler. Peri-i Hürriyet, mücadeleyi kaybettiği anda tekrar
ayağa kalarak Peri-i İstibdat'ı zincire vurur. Rüyasında V. Mehmet Reşat'ın tah-

ta geçtiğini gören Abdülhamid'in rüyası, altı perdelik oyunun sonunda gerçeğe çıkar; V. Mehmet Reşat tahta geçer (s. 11-12).

II. Meşrutiyet sonrası yazılan bu oyunlarda Abdülhamid'le ilgili eleştirilen hususlardan biri de padişahın devletin parasını kendi zimmetine geçirdiği iddiasıdır. II. Abdülhamid'i tahttan indiren fetvada da padişahın devlet hazinesini israf ettiği suçlaması yer almaktadır. Jön Türklere yakın bir isim olan Osman Nuri Bey tarafından 1911 yılında yazılan *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı* adlı eserde yer alan ifadeler, İttihatçıların meseleye bakış tarzlarını da ortaya koymaktadır:

(...) Tebaasının servetini de istediği gibi tasrif etmek lazımdı. Devlet gelirlerinin bir kısmını Hassa Hazinesi'ne ilhak etti. Hükümete, ancak vükelânın ve yüksek rütbeli memurların maaşlarını muntazam verdikten sonra diğer memurlar ile askere senevî bir iki aylık verebilecek kadar bir şey bıraktı. Bu suretle geniş bir kitleyi karşısına aldı (Gör 2013: 28-29).

Bu oyunlarda, II. Abdülhamid'in devrin edipleriyle olan ilişkileri de değerlendirilmiştir. Özellikle devrin siyasi, edebî ve kültürel hayatında ileri gelen isimlerden olan, adları jön-Türklerle birlikte anılan Tefvik Nevzad⁵ ve Namık Kemal, Padişahın öfkesine maruz kalmış aydınlardır.

⁵ İzmir'de ilk edebî mecmuayı çıkaran, *Hizmet* ve *Ahenk* gazetelerini neşreden, İzmir'in ilk Türk avukatı olan Tefvik Nevzad, küçüklüğünden beri zekâsı ile dikkat çeken bir gençtir. Tefvik Nevzad, Halit Ziya ile birlikte *İdâdî*'de Lisân-ı Osmanî dersleri vermiş; maarıfte gösterdiği başarılarından dolayı da "dördüncü rütbeden mecidi nişân-ı zîşânı" ile ödüllendirilmiştir; 1890 yılında Maarif azalığına tayin edilmiştir. Bir Namık Kemal hayranı olan Tefvik Nevzad'ın yine bu yıllarda İzmir Maarif Müdürü Emrullah Efendi ile birlikte Cenevre'ye kaçışı, onun hayatının dönüm noktalarından biri olur. Paris'ten Cenevre'ye geçen Tefvik Nevzad, *Hizmet* Gazetesi'ni Cenevre'de yeniden neşre başlar. Jön Türklerin Avrupa'da faaliyet gösteren isimleriyle tanışır. Buradan ailesine ve kardeşi Refik Nevzad'a mektuplar gönderen Tefvik Nevzad, bir yandan gazetesinde "hürriyet"e dair şiirler yazarken bir yandan da yaşadığı bu yurtdışı macerasından dolayı ne kadar pişman olduğunu dile getirir. İstanbul'a getirilen ve padişah tarafından affedilerek tekrar İzmir'e gönderilen Tefvik Nevzad, 1897 yılında, aralarında Abdülhalim Memduh ve Tokadizâde Şekip'in de bulunduğu bazı arkadaşlarıyla Bitlis'e sürgüne gönderilirler. Tefvik Nevzad, buradan kardeşine gönderdiği mektuplarda politika ile hiçbir ilişkisinin bulunmadığını, bir "densiz" jurnali neticesinde sürdüklerini söyler. Tokadizâde Şekip ise bu sürgünün sebebinin daha farklı anlatmaktadır; İzmir'de bir cemiyet teşkil ettiklerini, Avrupa'daki hürriyetperverlerin gazetelerini İzmir'e getirttiklerini, buradan da Avrupa'ya para gönderdiklerini söylemektedir. Tefvik Nevzad, Avrupa'dan döndükten sonra da oradaki Jön Türklerle münasebetini kesmemiştir. Tefvik Nevzad, sekiz aylık sürgün hayatından sonra İzmir'e dönerek tekrar gazetesini çıkarmaya başlar. 1902 yılında Tefvik Nevzad, Şair Eşref ve Hafız İsmail'le birlikte ikinci kez sürgün edilir. Üç yıllık kalebentlik cezasına çarptırılan Tefvik Nevzad, cezasını çekmek üzere Adana'daki Piyaz Kalesi'ne gönderilir. 22 Mayıs 1905 tarihli bir telgrafla, Tefvik Nevzad'ın kendisini bir kuyuya atarak intihar ettiği haberi ailesine bildirilir. Diğer taraftan Nevzad'ın intihar etmediği, II. Abdülhamid tarafından boğdurulduğu da hiçbir delil olmaksızın ileri sürülmektedir (Şahin 1993).

Tevfik Nevzad'ın Kardeşi Refik Nevzad ve Bitlis sürgününün mağdurlarından Abdülhalim Memduh tarafından yazılan *Abdülhamid ve Genç Türk Bir Harem Ağası* adlı oyunda, Abdülhamid'in Tevfik Nevzad'la ilgili düşüncelerine geniş yer verilmiştir. II. Abdülhamid, zekâya ve çalışkanlığa düşman olduğu için Tevfik Nevzad'ı sürgüne göndermiş, daha sonra da onu öldürtmüştür. Oyunda, II. Abdülhamid, Tevfik Nevzad'ın canı Banelli'nin avukatlığını yaparak onu beraat ettirmekle de büyük bir suç işlediğini söyler:

Daha Nevzad sağ mıdır? Hemen İzmir'e mahsus bir vapur i'zâmiyle Tevfik Nevzad tevkif edilsin.

Ah, o Nevzad! Hâlâ düşünecek bir dimağa, yazı yazabilecek bir ele, düşündüğünü söyleyecek bir ağza maliktir ha! Bakalım galebe kimde kalacak, bu tarîk-i hissiyat ve vatanperverâneye sülûk edenlerin hangi birisi iflah oldu ki Nevzad olsun.

Câni Banelli'yi müdafaa edip arzu-yı şâhânem hilâfına berâet ettiren o değil midir? O koca zekâ-yı mücessem! Bilmez ki kurban-ı fa'âliyyet-i dimâgiyyesi olarak mahvolacak. Acaba kendisini berâet ettirecek bir hakim, bir ceza reisinin hâlâ Türkiye'de mevcut olduğuna kanâat mi ediyor? Bilmiyor ki ben Türkiye'de namı namuslu hakimleri çoktan kaldırdım. Hepsi benim uşağım, esirimdir (...) Zaten İzmir'de kazandığı şöhret-i azîmeti benim pek de hoşuma gitmiyordu. Utanmadan Fransa Hükümeti de Banelli'ye berâet-i zimmet ettirdiği için nâil-i mükâfât eyledi (...) Bu zeki Nevzad, ta çocukluğundan beri vatani, milleti için çalışmaktan, gayretten usanmak bilmez ve vazgeçmezdi. Henüz İzmir'de bir cerîde-i mahalliyyenin mefkudiyyeti zamanında idi ki Hizmet Gazetesini meydan-ı intişara attı. Ba'de 'Ahenk'i çıkardı. Hizmet Ahenk'e, Ahenk, Hizmet'e rehber-i ahrâr-ı millet oldu. Bununla da evlâd-ı vatani tenvîr, muhabbet-i hürriyet-i hakikiyyeyi telkîn ile efkâr-ı mukaddese-i ihtilâlcüyâneyi etrafına saçmak, ekmek gibi küstahlıkta bulundu.

Hey muharrir, hey da'va vekili, hey Türkçe usûl-i kitabet hocası olan akılsız Türk (...) Sen zannediyor musun ki ben bunların hepsini unuttum. Artık derhâtir etmiyorum. Ben hiçbir şeyi unutmuyum? Her şeyin zamanını beklerim. Unutmam, istifade-i fırsat ruhumun gıda-yı ma'nevîyesidir. Hatta Nevzad'ın Bitlis'ten birinci nefyi sağ dönüşü bile benim için bir lekedir. Yazık ki orada bunu öldürmek mümkün olamadı. Bu adem-i iktidarı düşündükçe kendimin âmir-i mutlak ve halîfe-i rûy-i zemîn olduğuma inanamayacağım geliyor.

Bütün fa'l ve zeki dimağları, o dimağların sahibi olan vücudları söndürmek, mahvetmek, öldürmek tabîat-ı bed-tıynetime merkûz bir nev'î

hassa-i yezâdiyyedir. Ben adamsız, ruhsuz, düşünmesiz, başsız, dimağsız olmuş Türkiye isterim (s. 11-12).

Hâlbuki Tefvik Nevzad, Fransız teb'asından Banelli isminde birini, asıl suçluların oraya buraya verdikleri rüşvete rağmen temize çıkarmayı başarmış; bu başarısından dolayı Fransız hükûmeti tarafından kendisine "Palme Academiques" nişanı verilmiştir (Şahin 1993: 12);

Abdülhamid, Tefvik Nevzad'ın üç sene kalebentlikle cezalandırılmasını, kendisine, ancak şeytanın aklına gelebilen işkenceler yapılmasını, kendisinin güya bu işkencelerden haberi yokmuş gibi Nevzad'a sürekli padişahın iyiliklerinden bahsedilmesi emrini verir. Padişah, Nevzad'ın tahliyesinden dört ay önce de, hapis yattığı odanın kapısına gizlice asılmasını, fakat etrafa intihar ettiği haberinin yayılmasını ister.

Yine *Yıldız Fâcîaları* adlı oyunda, II. Abdülhamid'in tevcîhâtleri dağıtırken, zihninde birdenbire doğan bir hastalıklı fikir ile Memduh Paşa'ya 'Namık Kemal'i sorduğunu; Memduh Paşa'nın da, Namık Kemal'in vatan evlatlarını zehirleyen bütün eserlerinin yırtılıp yakıldığı yolunda bilgi verdiğini görürüz (s. 23).

Gasb ve Nedamet ve Yine İhanet adlı oyunun 93 Harbi'nden sonraki dönemi ele alan on yedinci perdesinde, meclisi dağıttığını, hafiye teşkilatını kurduğunu söyleyen padişah, Mithat Paşa ile birlikte, onun müşavir olarak önerdiği Namık Kemal'i de İstanbul'dan uzaklaştırır:

Abdülhamid- Meclis-i Mebusan'ı dağıttık! Hafiyе sınıflarını da teşkil ettik; hele Mithat gibi bir ifriti teb'îde muvaffakıyyetimiz, bana hayret veriyor. Lâkin şeytanlar bir değilmiş!

Mithat canavarı, bana müşavir-i hâss olmak üzere Kemal Bey dedikleri saçlı kepazeyi tavsiye etmişti. Meğer onun da ağız durmazmış! Korkarım bu herif de boşboğazıyla, neşriyât-ı muzırresiyale ezhân-ı âmmeyi teşviş edecek! Bunun hakkında ne muamele düşünüyorsun?

Başkâtip- Şimdilik bir memuriyetle bunu da teb'îd edebiliriz.

Abdülhamid- Ne gibi bir memuriyet verilmeli?

Başkâtip- Münasib adalardan birine mutasarrıf sıfatıyla gönderilebilir.

Abdülhamid- O halde sadarete bir telgraf yazınız (s. 59).

Mehmed İhsan'ın, *Hırs-ı Saltanat yahud İntikam-ı Meşrû-ı Millet*⁶ adlı oyununda ise, Abdülhamid'in zulmüne uğrayan Mithat Paşa ile Namık Kemal'in ruhları padişahın hesap sorarlar. Abdülhamid, saltanat hırsı uğruna çevresin-

⁶ Bk. Mehmed İhsa. *Hırs-ı Saltanat yahud İntikam-ı Meşrû-ı Millet*. Arşak Garoyan, 1327 / 1911.

deki birçok insana zarar vermekle, devletin servetine el koymakla suçlanır. Buna karşılık bu millet, onu tahttan indirmek suretiyle küçük bir intikam almıştır. Sonunda Abdülhamid de hakkındaki suçlamaları kabullenerek, affını ister:

(Bu sırada bahçede iki kefenli zahir olur. Yan yana buldukları halde Abdülhamid'e doğru gelirler. Abdülhamid, çeneleri kısılmış, benzi bir meyyitin halini iktisab etmiş olduğu halde karşısında bulunan iki meyyite bir lisanla:)

Abdülhamid- Siz kimsiniz?

Birinci meyyit- Zulm-u zalime mahkûm olmuş iki mazlum!

Abdülhamid- Zulm-u zalim ha! Zalim kimdir?

İkinci meyyit- Sen!

Abdülhamid-Siz kimsiniz?

Birinci- Mithat ile Kemal!

Abdülhamid- Benden ne istiyorsunuz?

İkinci- Mehdden bugüne kadar alışamadığın salâh-ı hâl...

Abdülhamid- Ben size ne yaptım?

Birinci- Bize ve millete yaptığın tadad edilemez... Hayatının her saniyesi bin cinayetle geçmiştir... Millet otuz dört sene, senin hilafetine, muazzam hanedanının necabet ve adaletine hürmeten seni affetmişti... Sen ise hilafetle hiçbir münasebeti olmayan şekavet-i müstemirrenle bu mülk ve milleti (...) kemire kemire bitirdin... Beyt-ül-mâli mahv u harab ettin. Hukuk-i ibâdî âmâl ve ihtirasat-ı gayr-i meşruan uğrunda istihlâk eyledin. Millet yine sana, sana değil, mukaddes hilafetine ta'zîmen seni affetti, fakat sen yine salâh-ı hâl kesbedemedin... Nihayet şu mukaddes mülk ü milleti acınacak bir dereke-i sefileye indirdin. Bir inkıraz-ı muhakkaka ilerleyen millette artık seni affedecek hal kalmadı... Millet, yine büyüklük gösterdi, Osmanlılara has olan bir necabet ve uluvv-i cenâble hayatını temin ederek seni hal' etti.

İkinci- İşte bu hal' de, milletin meşru' bir intikamı oldu... Fakat şu küçük intikam, senin otuz dört senelik mesâib ve mezalimine karşı yine bir nimettir. Bundan sonra bakıyye-i ömrünü artık mülk-ü milletin feyz ve teâlîsine dua etmekle geçir... Yüreğinden gayz ve husumeti sil. Bütün servet ve emlâkini yine gasbettiğin yere terket. Hırs-ı saltanat ve istibdat uğruna âlet ittihaz ettiğin (parmağıyla arka tarafı göstererek) şu zavallıların mağfiretleri için dua et. (Tablo kalkar. Darağacına maslûb mürteciler görünür. Bunların içinde Cevher de görünür. Cümlesinin parmakları Abdülhamid'i gösterir.

Abdülhamid- (Dehşetle) Hepsi beni gösteriyorlar, bana atf-ı isyan ediyorlar... Ah Cevher, Cevher de orada! (Eliyle yüzünü kapayarak) Ah ben bunlara tahammül edemeyeceğim... Ben hayırsız bir mahluk, zalim

bir hükümdar imişim... Beni affediniz, ...Ey Rabb-i zü-l-celâl beni affet. Senin azametine sığındım. (Sandalyesinin üzerine düşer bayılır.)

Birinci meyyit- Bu ölmemeli yaşamalıdır.

İkinci- Evet, hayatının her saati onun için bir ölüm, her dakikası bir azab-ı kabirdir (s. 93-95).

Türk basın ve yayım tarihine özellikle olumsuz davranışlarıyla damga vurmuş, Yıldız Sarayı'nın jurnalcilerinden Ma'lûmâtçı Tahir Bey (Baba Tahir) diye de bilinen Mehmed Tâhir Bey ise, oyunda Abdülhamid'in en sevdiği adamlardan biridir:

Ma'lûmâtçı Tâhir Bey'le bizzat ben görüşürüm. Ve görüşmek isterim. Çünkü bu küfrân-ı ni'met millet üzerinde hükümfermâ-yı tazallüm olmak için o adeta benim en samimi nasîhim, refîk-i saltanatım, mürşid-i âlî-i himmetimdir. Hatta Hamîd-i sâlis denecek dirayet, zeka ve irfana malik bir mahlûk-ı ileyhtir (s. 11).

II. Meşrutiyet'ten sonra yazılan tiyatro eserlerinde, yazarlar, 31 Mart Vak'a-sının II. Abdülhamid tarafından tertiplendiği konusunda neredeyse hemfikirdirler. Doktor Kâmil'in *Canlı Cenaze Yahud Yıldız'da Meşrutiyet Telaşları*⁷ adlı oyununun dördüncü perdesinde 'hürriyet' ilan edilmiştir. Abdülhamid ve Cevher Ağa, taktik icabı, etrafta hürriyetperver bir görünüm sergilemeye çalışsalar da halkı, para kuvvetiyle hürriyete karşı ayaklandırmak isterler:

Abdülhamid- Gelen telgrafları görüyorsun ya... Dağ gibi yığıldı! Her taraftan tebrikler yağıyor... Budalalar Kanun-ı Esasi'yi kendi isteğimle verdim sanıyorlar.

Cevher Ağa- Öyle olduğu daha iyi... Efendimiz Kanun-ı Esasi'ye sadık göründükçe herkes apışıp kalacaktır. O zaman milletin alıklığından istifade etmek, ilk fırsatta Kanun-ı Esasi'yi lazım gelenlerin başında parçalamak ve meclise gönderecekleri seçme Jön Türkleri cehennemın âlet başına göndermek pek kolay olacaktır.

Abdülhamid- Göreyim seni Cevher! Söz aramızda kalmak şartıyla dün verdiğim plana göre işe başlamalı... Her fırsattan istifade etmeli. Cevherliğini göstermeli!

Cevher Ağa- Fermanınız başım üzerine... Dün buyurduğunuz gibi şeriat elimizde en iyi bir alet olacaktır... Kulunuz hemen gidip lazım gelenleri göreceğim... Yalnız bu herifleri paraya doyumak lazım!

Abdülhamid- (Bir küçük çantadan birkaç banknot çıkarıp verir.) Bu günlük bu kadar kâfi... Lazım gelenlere verirsin... Kabahat mahfi ibadet

⁷ Bk. Doktor Kâmil, *Canlı Cenaze Yahud Yıldız'da Meşrutiyet Telaşları*, 1325 /1909, Arşak Garoyan Matb.

mahfi dediklerini unutma! Saman altından su yürütmeli! Gördüğünüz iş-lerden şeytanların bile haberi olmamalı!

Cevher- İrade-i şâhânelerini harfiyyen tatbîk edeceğimize itimad buyurup müsterih olunuz efendimiz" (s. 52-53).

Oyunda Abdülhamid, kendisini, oyuna da adını veren "canlı bir cenaze"ye benzetmektedir:

Abdülhamid- Şu bıyık sakalımı boyayayım da tebrike gelenlere azcık şık görüneyim... (Tuvalet takımını alıp aynanın karşısında uğraşır...) Genç Türklere genç görünmek lazım! Tekrar aynaya bakar) Uğursuz herifler! Telaştan ne hale getirdiler. Adeta canlı cenazeye döndüm... Lâkin zarar yok! İlk fırsatta keyfimce bir intikam alınca gelişip toplanmak pek kolaydır... (Biraz dolaştıktan sonra) Kanun-ı Esasi'yi ilan etmenin keyfimi kaçırdığını belli etmemek için azcık kızları çağırtayım da biraz keyifli görüneyim. (Pencereye doğru gider dışarıya eliyle işaret eder. Biraz sonra birkaç kız gelip oynayıp çalmaya başlarlar) (s.54).

Yazarın bu oyundan sonra yazdığı ve *Canlı Cenaze*'nin devamı mahiyetinde olan *Dönmez Yüz Yahud Hürriyet Ordusu* adlı eserinde de 31 Mart Vak'asında II. Abdülhamid'in parmağı olduğu konusu işlenmiştir.⁸

Sultan II. Abdülhamid'in oyun kişisi olarak yer aldığı bir diğer oyun, Abdülhak Hamid Tarhan'ın *Liberte*⁹ adlı manzum tiyatrosudur. Eser, Mithat Paşa'nın sürgüne gönderildiği 1877 yılında kaleme alınmış olmasına rağmen, 1913 yılında tefrika olarak yayınlanabilmiştir. Üç fasıldan oluşan *Liberte*, alegorik bir eserdir. Oyun kişilerinden Despot, II. Abdülhamid'i; *Liberte* "hürriyet"i; Nasyon "millet"i; Liberal ise yenilikçi yönüyle Mithat Paşa'yı simgeler.

Liberte, Kral Despot tarafından saraya kapatılmış; sevgilisi Nasyon ile görüşmesi engellenmiş bir genç kızdır. Kralın çevresi, dedikodu üreterek iki genci büsbütün birbirinden ayırmaya çalışan dalkavuklarla doludur. Nasyon'un babası olan Başvekil Liberal de gençlerin birleşmesi için gayret etmektedir. Oyunun üçüncü bölümünde Kral Despot, ahalinin bir ihtilal hazırlığı içinde olduğunu, Liberal'in de Cumhuriyet'i ilan etmek istediğini haber alır. Kral Despot'un etrafındakiler, Liberal'i sürgüne göndermesi için Krala baskı yaparlar. Liberal'a göre ise Kralın tahtını koruyabilmesi, *Liberte* ile Nasyon'u birleştirmesine bağlıdır. Bunun üzerine Despot, bazı sorunları çözmek için kurduğu mecliste sevgilileri birleştireceği müjdesini verir. Fakat çok geçmeden, bu hizmetinin Başvekil Liberal'a mal edileceğini sezen Kral Despot, çevresindeki kötü niyetli insanların da telkiniyle Liberal'i görevden alarak sürgüne gönderir.

⁸ Daha geniş bilgi için bk., Alemdar Yalçın. *II. Meşrûtiyet'te Tiyatro Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Gazi Üni., 1985, ss. 144-147.

⁹ Bk. İnci Enginün (Haz.). "Liberte", *Abdülhak Hâmid'in Tiyatroları*. İstanbul: Dergâh, 1988.

Oyunda Liberte'nin, Despot'u dalkavuklara karşı uyardığını görürüz:

*Bunlar kim? Gûyâ size hizmet eden
zevât!.. Bir gürûh hâin!.. Kurenânız!..
Sizin nâmınızla hükûmet eden
gaddarlar!.. Emin bildiğiniz gürûh!..
Sizi mazlûm edip zâlim arzeden
takım!.. Bir alay meş'ûm!.. Menhûs!.. Mekrûh!..
Hattâ bugün birkaçı vükelâdan!
Ettikleri adeta igfal, tahdîş.
Tuzaktasınız da bî-habersiniz!
Hükmeden onlar; hep bed-dil, bed-endîş
siz mahkûmsunuz! Meshûr, müdebbirsiniz!..
Âh! Hepsi hâin-i nân ü nemektir!.. (s. 248)*

Abdülhak Hâmid, Padişahın aslında şefkatli bir insan olduğunu söyleyerek sorumluluğu daha çok etrafındaki dalkavuklara yüklemektedir:

*Hükümdar-ı ma'delet-nigârımız
müşfiktir! Ancak etrafı zulümkâr! (s. 266)*

2. Cumhuriyet'ten Sonra Yazılan Oyunlarda Sultan II. Abdülhamid

Kemal Bekir'in Nahit Sırrı Örik'in *Sultan Hamid Düşerken* (1957) adlı romanından oyunlaştırdığı *Düşüş* (1976) adlı eser, II. Meşrutiyet'in hemen öncesinde başlayarak II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle son bulur. Oyunda Abdülhamid'in politik zekâyâ ve birikime sahip, dürüst ve saygın bir idareci olarak işlendiğini görürüz.

Rumeli'deki gerginliğin daha tehlikeli sonuçlar doğurmaması için padişah hiç istemese de Kanunu Esasi'yi yeniden yürürlüğe koyar. Hürriyetin ilanıyla beraber İttihat ve Terakki üyeleri de mecliste söz hakkına sahip olmuşlardır. Uzun zamandır nazırlık makamında oturan Mehmet Şehabettin Paşa, İttihatçı Şefik tarafından meclis üyeliğine tekrar seçilir. Mehmet Şehabettin Paşa'nın eski yolsuzlukları da örtbas edilir. Nimetle Şefik'in evliliğinden kısa bir süre sonra Mehmet Şehabettin Paşa vefat eder. Babası gibi hırslı bir insan olan Nimet, Şefik'i yeni hükûmetin nazırlarından biri olması için kıskırtmaktadır. Gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürülmesi olayından İttihatçıları sorumlu tutan Şefik'le, arkadaşlarının arası açılır. Şefik, nihayet Dâhiliye Nazırı olur. 31 Mart olayları ya-

tıstırılmak üzereyken Hareket Ordusu İstanbul'a doğru yola çıkar. Gelişmelerin Abdülhamid aleyhine dönmesi üzerine, Şefik İttihatçılara yeniden yaklaşmayı denese de, kimseyi samimiyetine inandıramayacağını bilir. Genç karı koca, varlıklarının Abdülhamid'in tahtta kalmasına bağlı olduğunu anlarlar. Nimet, Şefik'in, Hareket Ordusu'na karşı koyması hususunda onu ikna etmesi için padişahla görüşmesini ister. Şefik, Abdülhamid'e, Harbiye ve Bahriye Nazırlıklarının da kendisine bağlanması ve sadrazam olması durumunda, padişahın tahtını koruyabileceğini söyler. Sultan, daha dünkü binbaşının bu cüreti karşısında şaşırılmıştır. Abdülhamid, onu İttihatçıların yolladığını düşünerek Şefik'e güvenmez. Eserin sonunda Nimet İstanbul'dan uzaklaşırken, tekrar İttihatçılara katılmak isteyen Şefik idam edilir.

Abdülhamit devri nazırlarından bir paşanın kızı olan Nimet, kocasına cesaret vermeye çalışırken, Abdülhamid'in saltanat yılları için söylenenlerin birer yalan olduğunu vurgular. Ayrıca Nimet, padişahın ilerde 31 Mart Vak'ası'nın sorumlusu olarak gösterileceğini de öngörmüştür:

Nimet- Öyleyse hemen Yıldız'a git. Dahiliye Nazırısın, saraya istediğin zaman girebilirsin. Git, anlat ona! (...) Hareket Ordusu'nun belki kan dökülmeden durdurulabileceğini anlat! Bilsin ki, yarın İstanbul'a girerlerse, onu bir köşede rahatça oturtmazlar. Tahttan indirmekte haklı olduklarını göstermek için, otuz bir Mart'ın suçlusu diye tanıtırlar halka. Karşı koyduğu zaman, yenilirse öleceğini düşünmesin; tersine boyun eğ, kendini kadere bırakırsa, öldürüleceğini bilsin. Karşı koyması gerek! Onurlu bir ölümü seçsin de, yıllar yılı, saltanatı için söylenenlerin birer yalan olduğuna herkesi inandırın! (s. 99).

Eserde, Abdülhamid'in ince politikası İttihatçılar tarafında da takdir edilmektedir:

"Şefik- ... Bir gün Abdülhamid için demişti ki: 'Korkunç bir politikacı bu Kayserili' Talât, Abdülhamid'e Kayserili der. Ona göre bu Kayserili, saray adamları arasında kıskançlıklar çıkarmasa, onları birbirine düşürmese ipleri elinde tutmaz" (s.70).

Oyunda, İttihat ve Terakki'nin yönetimi zamansız devraldığı ve siyasette toy gençlerden oluştuğu için, Abdülhamid dönemindeki devlet adamlarına hâlâ ihtiyaç duyulduğu vurgulanmaktadır. İttihatçılardan Talât Bey, kalkınmaya yönelik planlarını niçin uygulamaya koyamadıklarını itiraf ederken bu düşünceyi dile getirmektedir:

Nimet- Niye gerçekleştiriyorsunuz?

Talât- Niye gerçekleştiremiyoruz?.. Bakın hanımefendi, biz bugün bilgisiz, disiplinsiz, hazırlıksız bir avuç insanız. Sultan Hamit, biz güçlenmeden, görgümüzü, bilgimizi geliştirmeden yenilgiyi kabul etti. Hani bir

hikâye vardır: Herif, hırsızı yakaladım diye bağırmış. Getir demişler. Getiremem, demiş, gel demişler, beni bırakmıyor... İşte, bizimki o hesap.

(.....)

Nimet- Öyle anlaşılıyor ki, İttihat ve Terakki, aylarca, belki de yıllarca istediği hükümeti kuramayacak.

Talât- Öyle görünüyor. Önümüzdeki günleri, daha bir süre, Sultan Hamit yetiştirmesi adamlarla geçiştirmek zorundayız... (s. 79-80).

Necip Fazıl'ın 1969 yılında basılan ve üç perdeden oluşan oyunu *Abdülhamîd Han*¹⁰, Sultan II. Abdülhamid'in idealize edildiği bir oyundur. Necip Fazıl, 1965 yılında yayımlanan *Ulu Hakan İkinci Abdülhamîd Han* adlı monografik eserinde, II. Abdülhamid'e ilk defa, Büyük Doğu Hareketi'nin 1943 yılında, "*Durun, Abdülhamîd tarihin en büyük kurbanıdır ve üzerinde sahte ilim imâl edilmiştir*" (Kısakürek 2016: 10) hükmü ile sahip çıktığını söyler.¹¹ Necip Fazıl, *Abdülhamîd Han* oyununda, II. Meşrutiyet'ten sonra yazılan oyunlarda çizilen Abdülhamid portresinden çok farklı bir hükümdar tipi ortaya koyar. Önceki oyunlarda, kıyafetinden duruşuna kadar Abdülhamid'e ilişkin olumsuz davranışlar ve zaafı bu oyunda ayıklanmış ve zıt fikirlerle çürütülmüştür. Yazara göre Abdülhamid'i yazmanın tek usulü de budur.¹² Necip Fazıl, Meşrutiyet yanlısı Osman Nuri Ergin tarafından 1911'deki serbestlik ortamı içinde yayımlanan ve Abdülhamid devrini taraflı bir tutumla değerlendiren *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Hususiyye ve Siyâsiyesi* adlı eserdeki ona yanlış gelen bazı hususları, bu tiyatro eseri ile cevaplamaya çalışır.

Oyunun birinci perdesinde, Abdülhamid, gayet zarif görünümüyle dikkat çeker. Kıyafeti, "*...siyah renkli ve gayet basit bir setre-pantolon... Hafif yatık*

¹⁰ Bk. Necip Fazıl Kısakürek. "Abdülhamîd Han". *Piyelerim*. İstanbul: Toker, 1969.

¹¹ Abdülhamid'e takılan "Kızıl Sultan" lakabına karşılık, Hüseyin Nihal Atsız'ın sultana yakıştırdığı "Gök Sultan" nitelemesi, sultana haksızlık yapıldığını düşünen bir kesim tarafından çok benimsenmiş ve kullanılmıştır. Hüseyin Nihal Atsız, 1956 yılında *Orkun Dergisi*'nde (Ocak II, Sayı. II, Mayıs) yayımlanan "Abdülhamid Han-Gök Sultan" adlı yazısında Abdülhamid'i "Gök Sultan" olarak nitelemektedir. "*Sultan Hamid, kızıl değil 'Gök Sultan'dır. Herkeste bulunması mümkün ufak tefek kusurlarını şişirip erdemlerini inkâr etmekle ne Türk tarihi, ne de Türk milleti bir şey kazanır*" diyen Atsız, Abdülhamid'in, bu zor şartlarda memleketi kurtarmak için nasıl gayret ettiğini şöyle ifade eder: "*Türkiye, dört sınırında yangınlar olan bir ev, Sultan Hamid, o yangınların eve bulaşmaması için hızla koşarak ateşe su serpen, kum döken ve keçe kapatan bir savunucu idi. Bu koşuşmaları sırasında yoluna çıkan bir iki çocuğu çarpıp düşürdüyse, suç onun değildir*". Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler*, 4. bs.

¹² "...Galata Kulesi ve bostan kuyusu şeklinde kâmil ziddıyla doğrudur; ve büyük fikircinin aynı bilgi unsurlarını ele alıp yalanlarını ayıkladıktan sonra ters yüz etmekten başka işi yoktur. Bu da Abdülhamîd'i yazmanın usulü". *Ulu Hakan İkinci Abdülhamîd Han*, 24. bs., İstanbul: Büyük Doğu, 2016, S. 12.

fes... Kolalı dik yaka ve siyah kırvat"tan oluşur. Oyunun ilk sahnesinde, Osmanlı Yahudileri Abdülhamid'den Filistin'de küçük bir toprak parçası isterler. Padişah'ın bu ikramı karşılığında onlar da Düyun-u Umumiye borçlarının tamamını ödeyeceklerdir. Oysa padişah bu borçları kendi gelirinden karşılamıştır. Abdülhamid, "*Tunus'tan Van Gölüne ve Balkanlardan Yemen'e kadar uzanan imparatorluğuna bir o kadar ilâve edilse bile, Yahudilere, Filistin'de veya vatanın herhangi bir köşesinde kurabiye miktarı toprak*" (s. 14) vermeyeceğini söyler.

Ermeni komitacıların 21 Temmuz 1905 yılında Abdülhamid'e düzenledikleri suikastta padişahın vakur davranışına dikkat çeken yazar, padişahın çok eleştirilen jurnal sisteminin de içyüzünü anlatmaya çalışır. Üçüncü tabloda padişah, Musahip ve Mabeyin Müşürü ile birlikte jurnal dosyalarını incelemektedir. Padişah, devletin selametini kurduğu bu istihbarat teşkilatı sayesinde sağlayabildiğini; fakat bu yolla edindiği bilgileri nefesine alet etmemeğe çok dikkat ettiğini söyler:

Abdülhamîd- (Tepsiyi işaret ederek.) Bunların hepsi jurnal mi?

Musahip- Hepsi Efendimiz!

Abdülhamîd- Ben bu adamları kendi çoluk çocuklarını teftişe memur etsem yine aynı jurnalleri yağdıracaklar!

Mabeyin Müşürü- Hakkı devletleri var efendimiz!

Abdülhamid- Şenî insanlar, değil mi?

Mabeyin Müşürü-Evet efendimiz!

Abdülhamid- Şenî, fakat son derece faydalı. Ben bunlardan hiçbirine güvenmem ve hiçbirinin tesiri altında kalmam... Herbirini öbürüne kontrol ettirir, daha nice muayenelerden geçirir, ondan sonra bildirdiklerine inanırım. Ne yapayım ki, sefil bir maddenin bazan şifa unsuru olması gibi, devletin selâmetini bunlarla temin edebiliyorum. Elverir ki, onları ayıklamayı, süzmeyi, hakikat unsurlarından ibaret bırakmayı, bir de nefsanî duygularına âlet etmemeyi bileyim...

Mabeyin Müşürü- Efendimiz kimseye hesap vermekle mükellef değildirler.

Abdülhamîd- Hayır Paşa! Rütbe ve makam küçüldükçe hesap verme borcu da azalır; ve nihayet her şey, Allah'a hesap verme borcundan ibaret kalır. Bense Allah'tan başka herkese, önce vicdanıma, kapımda bekleyen siyahî harem ağasına kadar herkese hesap vermekle mükellefim. Gayem, tam yıkılma ânında teslim aldığım devleti, şu zayıf belkemiğinin üstünde durdurabilmektir. Bunun için de, öz vatanımı ve bütün dünyayı bağışsaklarının içine kadar görmeliyim (s. 24-25).

Mabeyin Müşürü, İttihat ve Terakki'yi Abdülhamid'in "ulvî merhamet ve hudutsuz müsamahası" içinde yuvarlanarak gelişen ve sonra padişahı devirmeye çalışan bir eşkiya çetesi olarak tarif eder. Padişahın cevabı Meşrutiyet sonrası eserlerde tasvir edilen zalim padişah görüntüsüne zıt bir yöneticiyi işaret etmektedir:

Abdülhamîd- (Alamaklı bir sesle) Ne yapayım, Paşa? Ben Allah'ın büyük yapısı insan oğluna kıyamam!.. Onun bazan bütün insanlığa kısıcıcı bir açaklığa düştüğünü bilirim de yine kıyamam! Amcam Abdülâziz Han'ı devirenlere, sonra öldürenlere kıyabildim mi? Gazi Osman Paşa'ya kadar ütün memleket büyüklerinin idamını şart gördüğü Mithat Paşa'yı astıracak kağıda imzamı atabildim mi? Halbuki beni, yeni doğmuş çocukların taptaze ciğerleriyle beslenen bir canavar farz ediyorlar, ismimi Kızıl Sultan'a çıkarıyorlar (s. 27).

Oyunun ikinci perdesinde, monarşi ve meşrutiyet idareleri tartışılır. Padişah, beraberinde başıbozukluk ve toprak kayıpları getirdiği için meşrutiyet rejimine sıcak bakmamaktadır. Bu bölüm, büyük bir merasim salonunda geçer. Padişah, devlet erkânı ve Osmanlı Yahudileri ayrı localarda oturmuşlar, sahnedeki nutku dinlemektedirler. Kanunu Esasi yeniden ilan edilmiş; Mebusan Meclisi açılmıştır. Padişahın düşüncesini temsil eden bir kişi, hükûmetin hürriyet kavgası ve Meşrutiyet idaresi teşkilatı ile uğraştığı dönemde Bulgaristan'ın özerkliğini ilan ettiğini; Avusturya Macaristan'ın, Bosna Hersek bölgesini sınırlarına kattığını söyler. Meclis adına söz alan bir mebus ise Meşrutiyet rejimini savunurken, buna aykırı her şeklin istibdadın adaletle tahakkümü olduğunu söyleyerek haddini aşar.

Abdülhamid, kendisine yapılan bu hakarete, hürmetle mukabele ettiğini göstermek için nutkun gerisini ayakta dinler ve "dilsiz, sessiz, ne olduğu belirsiz milli iradeye dayanarak mebusları hürriyet isimli mahbubeye kavuşturduğunu" söyleyerek töreni bitirir. Abdülhamid'i tahttan indirecek 31 Mart Vak'ası da oyunun ikinci perdesinin olayları arasındadır. Padişaha göre bu hareket, "Abdülhamid'i eli kolu bağlı meşrutî hükümdarlıktan, ayağı zincirli mahbus hükümdarlığa döndürmek için bir komite tertibidir." Padişah, Allah'ın iradesine boyun eğmeyi tercih ederek olaylara müdahale etmez; şeriat isteriz diye bağırان askerlere kışlarına dönmeleri için nasihatte bulunur. Hareket Ordusu padişahı kurtarmak adına İstanbul kapılarına dayanmıştır. Saray halkı da canının derdine düşerek kaçtığı için padişah yalnız kalmıştır. Necip Fazıl, eserinde, padişahın kardeş kanı dökülmesini istemediği için Hareket Ordusuna karşı koymadığını vurgular.

Oyunun üçüncü perdesinde, bir heyet padişaha tahttan indirildiğini bildirmektedir. Bu bölümde Abdülhamid'in tahttan inmesi için hazırlanan fetvada

yer alan, şeriat kitaplarını yasaklama, yakma ve yırtma; devlet hazinesini israf etme suçlamalarına karşı Abdülhamid'e kendini savunma hakkı tanınmıştır. Padişaha haksızlık edildiğini düşünen yazar, etkili bir üslûpla onu savunmaktadır:

Dediğim gibi, kimseye suç bulduğum yok!.. Ama bana dokunan iki şey var: Biri hakkımda verilen Şeyhülislâm imzalı fetva... Şeriat kitaplarının hamam külhanlarında yaktırdığım, israf ve zulmettiğim için tahttan indiriliyorum! Eğer bu fetvanın içinde Boğaziçi sularına damlatılacak, nokta kadar samimiyet olsaydı, demeleri lâzımdı ki, Abdülhamîd, şeriate hastalık çapında bağlı olduğu, israfın önüne geçtiği, Düyunu Umumiye borcunu kesesinden ödediği, kimseye zulmedemediği, bir arada bize silâh kullanmadığı için tahtında kalmaya lâayık değildir! (Durak) Benim Çemberlitaş hamamının külhanında yaktırdığım şeriat kitapları (Elini dehşetle Osmanlı Yahudisine uzatır) şu Yahudi bilir ki, Yahudilerle Masonların itikad bozucu tesir ve telkinleriyle yazılmış fesad ve münafıklık eserleridir. Şeriatı koruduğum için şeriat kitaplarını yakmış oluyorum! (Durak) Bana bundan daha giran gelen ikinci şey, hal'i millet adına bildirmeye gelen heyetinizin içinde (Eli Osmanlı Yahudisinde) Şu Yahudi ve Mason kodamanının bulunmuş olması... (Tonu yükselir) Müslüman-Türk milletini bu Yahudiye nasıl temsil ettirebiliyorsunuz? Bütün Müslümanların halifesine ve Türklerin padişahına "Millet seni istemiyor!" sözünü, siz, gûya Müslüman ve Türkler, bu Yahudiye söyletmekten utanmıyor musunuz? (Daha sert) İnkılâbı siz mi yaptınız, Yahudiler mi? (s. 56).

Bu son perdede önce Selanik'teki Alâtini Köşkü'ne gönderilen, Balkan Savaşı sebebiyle de Beylerbeyi Sarayı'na getirilen Abdülhamid, kendinden sonraki İttihat ve Terakki sürecini değerlendirmektedir. Padişah, İttihat ve Terakki'ye memleketi birinci Dünya Savaşı'na soktukları için kızgındır:

Abdülhamîd- (Koltuğuna çöker) Müttefiklerimiz Dünya Harbini kaybeder! Sonra da Avrupalılık gayretiyle bu belâdan kurtulur! Fakat biz mahvoluruz! Bize Haymana Ovası'ndan başka yer bırakmazlar. Bin yılın hesabını isterler bizden (Durak) Ah, otuz üç yıl, işte bu neticeye mani olmak için çırpındım! (s. 61).

Oyunun sonunda çok ihtiyarlamış olan Abdülhamîd, milleti için dua etmektedir:

Abdülhamîd- (...) Yâ Kaadir! Kundaktaki yavruyu gagasına almış, kaçırarak leş kuşunu düşürüp çocuğu kurtarmak ancak senin kudretine sığabilir. Leş kuşlarının gagasından kundan çocuğuna dönen milletimi kurtar

Allahım! Yâ Ma'bud!.. Ömrümde tek vakit farz namazı kaçırdığımı hatırlamıyorum! Ama tek vakit namazım olduğunu iddiaya da nefsimde kuvvet bulamıyorum! (...) Milletimi, evvelâ 'Ba-sü ba'delmevt'siz bir ölümle yok etmeğe götüren sahte kurtarıcılar ve sahte kurtuluşlardan kurtar; ve ona bir gün gelecek kurtarıcıları, gerçek kurtuluşu nasib eyle!.. (s. 68).

Abdülhamid'i bir oyun kişisi olarak ele alan ve Necip Fazıl'ın oyunu ile aynı dönemde yayımlanan bir başka eser de Güngör Dilmen'in *İttihat ve Terakki*¹³ (1969) adlı oyunudur. İttihat ve Terakki'nin hem kendi üyeleriyle kendi içindeki, hem de Abdülhamid idaresiyle çekişmelerini konu alan ve üç bölümden oluşan eser, Meşrutiyet'in ilanının hemen öncesinde başlar. Yakup Cemil'in İttihat ve Terakki'ye girişiyle siyasî cinayetler de hız kazanmıştır. Selanik Merkez Komutanı Nâzım Bey vurulur. Ayaklanmayı bastırmak üzere bölgeye gönderilen Arnavut Şemsi Paşa öldürülür. İttihatçılar, Resne, Manastır ve Selanik'teki ayaklanmaları kışkırtarak Abdülhamid'e Meşrutiyet'i ilan ettirirler. Devleti yönetme tecrübesi olmayan İttihat ve Terakki'nin içinde de çok geçmeden fikir ayrılıkları belirmeye başlar. Avusturya, Bosna-Hersek'i kendi topraklarına katmış; Girit Adası Yunanistan'a geçmiştir. Meşrutiyet rejimine son vermek isteyen Volkan Gazetesi sahibi Derviş Vahdeti, İngilizlerin ve Abdülhamid'in desteğini alarak halkı ayaklandırır.

İkinci perdede, Osmanlı tahtında Sultan Reşat oturmaktadır. Sultan Reşat, padişah olmasına rağmen, devlet işlerinde İttihatçıların etkili oldukları görülür. İttihat ve Terakki'yi eleştiren muhalif gazetelerin yazarları Yakup Cemil tarafından öldürülür. Halaskar Zabitan Cemiyeti kurulur. Bu cemiyetin baskısıyla Sait Paşa kabinesi istifa etmek zorunda kalır. Bu karışıklıktan yararlanan Balkanlardaki azınlıklar harekete geçerler. Babiâli baskısıyla, Balkan felaketinin yaşandığı dönemde sadrazam olan Kamil Paşa istifaya zorlanarak hükümeti tekrar İttihatçılar devralır. Sultan Reşat'ın sadrazamlığa atadığı Mahmut Şevket Paşa da, siyasî bir cinayete kurban gider. İttihat ve Terakki de muhalifleri sindiren bir idare şeklini uygulamakta, kendi içinde üçlü bir yapıya dönüşerek dış güçlere fırsat vermektedir. Enver Paşa, Naciye Sultan'la evlenerek saraya damat olur. Bu bölüm, Almanların kurnazlıkla Enver Paşa'nın siyasî ideallerini harekete geçirmeleri sebebiyle Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na girişi ile sonlanır.

Enver Paşa, Sarıkamış'ta; Cemal Paşa, Mısır'da yenilgiler alırken, Mustafa Kemal, Çanakkale'de tarihi bir galibiyete imza atmaktadır. İttihat ve Terakki, askerî başarılarıyla Enver Bey'i gölgede bırakan Mustafa Kemal'in öldürülmesi için harekete geçer. Bu işle görevlendirilen Yakup Cemil'in eli tetiğe bir türlü

¹³ Güngör Dilmen. "İttihat ve Terakki". *Toplu Oyunları 6*, İstanbul: Mitos Boyut Tiyatro, 2003. Oyunu, Engin Cezzar 1967-68 yıllarında sahneye koymuştur.

gidemez. Hicaz emiri Şerif Hüseyin, İngilizlerin tahrikiyle Türklere karşı isyan eder. Levazım Dairesi Başkanı İsmail Hakkı Paşa, Edremit Eşrafından yağ toplayıcı Hacı Emin Bey'le işbirliği yapmakta, orduya satılan yağın parasından komisyon almaktadır. Yakup Cemil, rüşvet teklif eden Hacı Emin Bey'i öldürür. Sağı solu belli olmayan Yakup Cemil, milis kuvvetlerinin başına getirilerek İstanbul'dan uzaklaştırılır. Bir darbe hazırlığında olduğundan şüphelenilen Yakup Cemil tutuklanarak kurşuna dizilir. Sultan Reşat'ın vefatı sebebiyle Vahdettin padişah olur. İttihat ve Terakki geri çekilir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İttihatçılar yurdu terk ederler.

Oyunda Abdülhamid devrinde memleketin durumu, çökmekte olan bir binaya benzetilerek İttihatçıların, her köşesi çürümüş bir memleketin başına geldikleri vurgulanır. Donanmanın durumu içler acısıdır. Abdülhamid ise bu yıkımın sebebini, İttihatçıların Avrupa'dan getirdikleri, "özgürlük" denen avizenin ağırlığına bağlar. İttihatçıların da eleştirildiği eserde, Abdülhamid, İttihatçıların kendisinden devraldıkları siyasi zaafı sürdürceklerini iddia eder. Abdülhamid, devlet mekanizması içinde rüşvet sistemini meşru görmektedir:

ABDÜLHAMİT- (...) Daha namuslu adam bulayım derken büsbütün çökertmeyin kurulu düzeni. Devlet hizmeti bir rüşvetler sisteminin düzenli çalışması demektir. İsmail Hakkı Paşa'nın tuttuğu, güvendiği adamlar vardır, bu adamların adamları vardır, onların dahi adamları vardır. Ve rüşvetler bu "silsilei meratip" boyunca alınıp verilir. Usulünce, töresince üleşilir ve bu arada büyük ölçüde çalınmış da olsa Mehmetçiğin eline ulaşır biraz ekmek.

TALAT- İşte biz bu düzeni değiştireceğiz.

ABDÜLHAMİT- Devletin malı deniz, yemiyen domuz, güzel bir Osmanlı sözüdür (s. 176-177).

Abdülhamid'in İttihatçıların gözünden eleştirildiği eserde, padişah, İttihat ve Terakki'nin başarısızlığından kendi adına mutludur:

"TALAT- 'Öcünü yarı yarıya almış insanların mutluluğu var gözlerinizde'. 'Benden sonraki daha kötü yaptı, öyleyse ben biraz haklıydım' sevinci. Biz sizi devirmeseydik sonuç başka türlü mü olacaktı?'" (s. 195-196).

II. Abdülhamid'in bir oyun kişisi olarak karşımıza çıktığı oyunlar arasında Günsar Türköz'ün *Hakan*¹⁴ (1974) adlı eseri de vardır. II. Abdülhamid'in tahta çıkışı (1876) ile başlayan ve V. Murad'ın ölüm haberi (1904) ile biten oyun, iki perdeden oluşur. Oyunun başında, gazete satan bir çocuk, Kanun-i esasinin ilan edileceğini ve Abdülhamid Efendi'nin padişah olacağını duyurmaktadır. Halkın

¹⁴ Günsar Türköz. *Hakan*. 1974. Oyun İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda 1975-76 sezonunda, Burçin Oraloğlu yönetmenliğinde sahneye koyulmuştur.

“hürriyet” kavramı hakkında bilgisi yoktur. İstanbul'un bir mahallesinde, çeşme başında bekleyen kadınlar, ilk defa duydukları “hürriyet”in kelimesinin ne anlama geldiği üzerine fikir yürütürler. Kimisi “hürriyet”i çarşıda, pazarda satılan bir eşya, kimisi de padişahın gönlünü kaptırdığı Frengistan diyarının güzel kadınlarından biri zannetmektedir. Mollalardan biri de “hürriyet”in, her hastalığa iyi gelen şifalı bir ot olduğunu düşünmektedir. Oyunun diğer sahnesinde, bir an önce tahta çıkmak isteyen Abdülhamid, evhamlı bir şekilde Mithat Paşa'yı beklemektedir. Mithat Paşa, Abdülhamid'den, padişah olabilmesi için, Murad Efendi'nin sağlığı düzeldiği takdirde tahta yeniden geçmesine dair bir taahhütname vermesini ister. Taht için vükela heyetinin koştuğu diğer şartlar ise Kanun-i Esasinin kabulü ve “Hürriyet”in ilanıdır. Abdülhamid, gönülsüz olarak bu şartları kabul eder. Bu arada Ermeniler, Osmanlı Bankası'nı soymak ve padişaha bir suikast tertiplemeyle meşguldürler. Oyunun diğer tarihî kişiliklerinden biri olan Ali Suavi ise, V. Murad'ın gerçek bir Hürriyet ve Meşrutiyet taraftarı olduğunu, Abdülaziz'in intiharına üzüлüp basit bir kriz geçirdiği halde, delilikle itham edilerek tahttan indirildiğini ileri sürmektedir. Ali Suavi, V. Murad'ın elini öpen herkese bir altın verecek; fakire fukaraya fasulye, bulgur dağıtacak kadar cömert olduğunu söyleyerek devrik sultan lehine halkı ayaklandırır. Şahsına düzenlenen suikastten dolayı endişeye kapılan II. Abdülhamid, bütün yetkilerin tekrar kendisinde toplanması istemekte ve Mithat Paşa'dan taahhütnameyi geri almayı düşünmektedir. Mithat Paşa, bu belgeyi korumanının tarihî bir sorumluluk olduğunu söyleyerek padişaha itiraz edince, sadaret mührü elinden alınarak İzmir'e vali olarak gönderilir. Bir sonraki sahnede Yedi Sekiz Hasan Paşa'nın, Çırağan Sarayı'nı basan Ali Suavi'yi öldürerek isyanı bertaraf ettiğini öğreniriz. II. Abdülhamid'in özel danışmanı ve hafiye teşkilatının başı olan Arap İzzet Paşa, doğruluğuna kendisinin de emin olmadığı, Ali Suavi ile Mithat Paşa'nın işbirliği yaptıklarına dair bir rapor hazırlayarak padişaha sunacaktır. Abdülhamid'in, Dâhiliye Nazırı Nedim Paşa'yı, amcası Abdülaziz'in şüpheli ölümünü araştırmak için görevlendirmesi, Mithat Paşa'ya yönelik bir tehdit olarak yorumlanmaktadır.

İkinci perdede, Nedim Paşa, Abdülaziz'in intihar etmeyip öldürüldüğüne dair, annesi Pertevniyal Sultan'dan imzalı bir kâğıt alır. Nedim Paşa, oldukça ihtiyarlamış olan Pertevniyal Sultan'ı, bu cinayette Mithat Paşa'nın etkisi olduğu konusunda inandırmıştır. Sarayın bahçıvanı Mustafa da, para karşılığında, Abdülaziz'in katledilmesi olayına iştirak ettiği yönünde ifade vermeye zorlanır. Abdülhamid, Mithat Paşa'nın elindeki taahhütnameyi almak için, onu cinayet suçuyla tevkif etmeyi düşünürken, Mithat Paşa'nın Fransız konsolosluğuna sığındığı haberi gelir. Abdülhamid, Fransa'nın İzmir'deki elçisine, Mithat Paşa'yı geri vermeleri karşılığında, Osmanlı'nın Tunus üzerindeki yetkilerinden Fransa

lehine vazgeçebileceğini söyler. Mithat Paşa, Abdülaziz'in cinayetini tertiple-
mek suçuyla yargılanır. Asilerden oluşan hâkimlerin ve parayla tutulan yalancı
şahitlerin yardımıyla Mithat Paşa suçlu bulunarak idama mahkûm edilir. Mithat
Paşa'dan taahhütnameyi almayı aklına koyan Abdülhamid, Mithat Paşa'nın
idam kararını, bu belgeyi vermesi karşılığında bozarak müebbet hapse çevire-
ceğini söyler. Mithat Paşa, bu teklifi kabul etmeyince, Abdülhamid, onu Cid-
de'ye göndererek Taif Kalesi'ne hapsedtirir. Padişah, Fehmi Efendi'yi de, Mithat
Paşa'dan taahhütnameyi alması için Cidde kaymakamlığına tayin eder. Hasan
ve İzzet paşalar, Fehmi Paşa'dan önce taahhütnameyi ele geçirmek için Mithat
Paşa'nın kâtibi Vasıf Efendi'yi tutuklayarak işkence ederler. Vasıf Efendi'nin
karısı, bu duruma dayanamayarak taahhütnameyi Abdülhamid'e teslim ettiği
esnada, Şehzade Murat'ın ölüm haberi gelir.

Oyunda II. Abdülhamid, tahtını korumak için, Mithat Paşa'yı adil olmayan
bir yargılama süreci sonunda öldürten; akıl sağlığı bozuk, evhamlı ve korkak bir
padişah olarak karşımıza çıkar. Padişah, Mithat Paşa'dan, hükümdarlığı için bir
tehdit oluşturan belgeyi alabilmek için, parayla yalancı şahitlik yapabilecek
insanları Paşa'nın aleyhine kullanmıştır. Hatta Abdülhamid, Mithat Paşa'yı elde
edebilmek için Tunus'u bile gözden çıkarabilecek bir mizaca sahiptir. Abdülha-
mid'in karşısında Mithat Paşa ise, canı pahasına sorumluluklarına sahip çıkan,
meclis iradesini Padişah iradesinden üstün tutan bir devlet adamıdır. Oyunda,
Abdülhamid'in, dalkavuk ve beceriksiz insanlara itibar eden bir devlet adamı
olduğu da vurgulanmak istenir. Padişahın başdanışmanı Arap İzzet Paşa, Şam
Valisi meşhur rüşvetçi Holo Paşa'nın oğludur. Arap İzzet Paşa, meşhur bir yan-
kesicidir. Yedi Sekiz Hasan Paşa, okuma yazma bilmeyen bir kabadayıdır. Dâhi-
liye Nazırı Nedim Paşa, sadrazamlık makamının peşindedir.

Bu eserde de Meşrutiyet yıllarında yazılan oyunların genelinde olduğu gibi
Abdülhamid'in evhamlı mizacı üzerinde ısrarla durulur. Padişah, sokaktan ge-
çen çiçekçiden bile şüphelenmektedir:

(Çiçekçinin sesi duyulur.)

Menekşe, Lale

Açelya, Fulya

Nergis, Mergis

Tabiaaat... Tabiaaat...

*ABDÜLHAMİT- (Heyecanla) Bu ses ne? Kim bağıriyor gecenin bu sa-
atinde sokaklarda böyle? Bu bir şifre, bir işaret olmasın sakın? Bir sabo-
tajcı, bir suikastçı mi? (Boğazını tutarak) bir hain mi yoksa?*

*İZZET- Endişe buyurmayınız efendimiz. Bir fakir çiçekçi kulunuz şar-
kısını söyleyerek evine dönüyordur. Başka bir şey değildir.*

ABDÜLHAMİT- Emin misin bir fakir çiçekçi olduğuna... Fransa kralının kafasını nasıl kopardı muhalifleri? Giyotinle hem de... Onaltıncı lüi miydi? Neydi o? Benim muhaliflerim yok mu sanki?.. Hele taahhütname de ellerinde olduktan sonra... Aman Allahım... Şehzade Murat henüz hayatta çünkü... (s. 38).

Gazeteci, roman ve tiyatro yazarı Üstün İnanç'ın "Gök Sultan" *Abdülhamid Han*¹⁵ adlı oyunu Necip Fazıl'ın *Abdülhamîd Han* oyununa benzerliği ile dikkatimizi çeker. Üstün İnanç, Necip Fazıl'ın 1967 yılında yazdığı *Abdülhamîd Han* oyunuyla ilk kez sahneye çıkmış; oyunun yönetmenliğini ve prodüktörlüğünü yapmıştır. İnanç, İki perdeden ve on yedi sahneden oluşan eserini, yetmiş dokuz yaşındayken kaleme alır. *Abdülhamid*'in tahta geçmesiyle başlayan ve onun vefatıyla biten eser, padişaha düzenlenen suikast, 31 Mart Vak'ası, Filistin meselesi gibi, padişahın mizacını öne çıkaran önemli olaylar etrafında kurgulanmıştır. Oyunun ilk iki sahnesinde Şehzade Hamid ile Floran'nın hikâyesine yer verilir. Oyunun üçüncü sahnesinde, "anlatıcı" rolünü üstlenen Musâhip, Sultan *Abdülhamid*'in, iç ve dış düşmanlara karşı mücadele verirken bile, merhametli ve cömert mizacını koruduğunu anlatır. "Hürriyet istiyoruz!" diyerek kendisine kafa tutan Ermeni genci affedecek kadar, tebaasını ayırım yapmadan koruyan padişah; şehzadeligi zamanında ticaret yaparak biriktirdiği paraları devlet hazinesine bağışlamış, devlete destek çıkmıştır. *Abdülhamid*'e cuma namazı sonrasında düzenlenen suikast girişimi sonrasında padişahın metanetli tavrı da, oyunda bir sahneyle aktarılan ayrıntılardandır. Filistin topraklarını satın almak isteyen, bunun karşılığında Duyûn-u Umûmiye borçlarının silinmesini teklif eden Yahudilerin bu talebine padişah şiddetle karşı çıkar. Oyunun altıncı ve yedinci sahnelerinde Jön Türklerin, İngilizlerin desteğiyle padişah'a nasıl muhalefet ettikleri bir jurnalle padişaha aktarılırken, İttihat ve Terakki'nin iç yüzü de gösterilmeye çalışılır. Selânik Merkez Kumandanı Nazım Bey'e Selânikli İttihatçılar tarafından düzenlenen suikastın perde arkası, padişaha bir rapor şeklinde takdim edilirken Enver Paşa'nın, ardından da Resneli Niyazi'nin dağa çıktığı haberi gelir. Birinci perde Meclis-i Mebûsân'ın açılma haberi ve hürriyetin ilânıyla biter. İlk perdenin sonunda, oyunun ikinci bölümünde büyük rol oynayacak İttihat ve Terakki yanlısı Rıza Tevfik Bölükbaşı da oyuna dâhil olur.

İkinci perdenin ilk sahnesi, *Abdülhamid*'in küçük ve sade yatak odasına açılır. Namazının sonunda padişah, devletin selameti için dua etmektedir. Padişah, Ermenilerin kendisine düzenledikleri suikastı, bir manzume ile öven, "Sis" şiirinde de padişahın baskısından söz eden Tevfik Fikret'in ve "garbın kuklası" olmuş Fikret gibi münevverlerin hakikati bir türlü göremediklerinden şikâyet

¹⁵ Üstün İnanç. *Gök Sultan Abdülhamid Han*. Mart 2016.

eder. Oyunun ikinci bölümünde de Sultan Abdülhamid, kendisine yöneltilen suçlamaları cevaplamaya devam etmektedir. Müşir ile sohbet eden padişah, kendisine "pinti Hamid, evham kumkuması" dediklerini; saltanatı süresince kimseyi idama göndermediği, hatta Mithat Paşa'nın bile idamını tasdik etmediği halde, Mithat Paşa'yı katletmekle suçlandığını söyler. İlk perdede oyuna giren Rıza Tevfik, ikinci perdede tekrar sahneye çıkmakta, cahil askerleri mektepli zabıtların üzerine gitmeleri için tahrik ederek, 31 Mart Vak'asına zemin hazırlamaktadır. Bu arada gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürüldüğü haberi gelir. Sultan Abdülhamid, daha fazla kan dökülmemesi için Hareket Ordusu'na karşı koymak istemez. Oyunun on dördüncü sahnesinde, üç dört kişiden oluşan Hal Heyeti, padişaha tahtından indirildiğini haber verirler. On beşinci sahnede, 31 Mart hadisesini tertip edenlerden biri olan Rıza Tevfik, Abdülhamid'e karşı gelişinin pişmanlığını yaşamaktadır. Bir sonraki sahnede bu pişmanlığını Abdülhamid'in eski "Müşir"iyle paylaşan Rıza Tevfik, ona, padişahın özür dilemek için yazdığı "Sultan Abdülhamid Han'ın Ruhâniyetinden İstimdat" adlı şiirinden bir dördlük okur. Oyun, II. Abdülhamid'in 10 Şubat 1918'de Beylerbeyi Sarayı'nda vefatıyla sona ererken, memleketin onun tahttan indirilmesinden sonra içine düştüğü içler acısı duruma vurgu yapılır.

Sonuç

Sultan II. Abdülhamid ve dönemi hem romana ve şiire, hem de tiyatroya malzeme vermiş çalkantılı bir dönemdir. Padişahın tahttan indirilmesinin ardından, özellikle muhalif kesim olan İttihat ve Terakki'ye mensup veya bu cemiyete yakın bazı isimler, onu, bir intikam alma duygusuyla ve yeni çevrelerde yer edinme kaygısıyla sert bir şekilde eleştirmişlerdir. Zayıf bir tiyatro tekniğiyle yazılan bu oyunlarda tarihî gerçekler de çarpıtılmıştır. Abdülhamid'in kişiliği, padişah olma süreci, 31 Mart olayları, Mithat Paşa'nın ölümü gibi çok tartışılmış meseleler, bu oyunlarda II. Abdülhamid aleyhinde karara bağlanmıştır. Cumhuriyet'ten sonra ise, hep birbirine karşıymış gibi görünen Cumhuriyet rejimi ile Abdülhamid dönemi bağdaşmış görünse de, yazarlar bu döneme ideolojik açıdan yaklaşıma devam etmişlerdir. Necip Fazıl'ın deyişiyle, gerçek Abdülhamid'i arama modası ilk defa 1943 yılında Büyük Doğu hareketi ile başlamış; Hüseyin Nihal Atsız'ın 1956 yılında Orkun dergisindeki yazılarında "Kızıl Sultan" lakabının yerini, "Ulu Hakan", "Gök Hakan" lakapları almıştır. Necip Fazıl'ın oyunuyla, geçmişte padişah için söylenenler bu sefer tersine çevrilerek dile getirilmiş; kusursuz bir insan ve idareci modeli çizilmiştir. Bu sahiplenici tavırda, Cumhuriyet'in ilk yıllarında hâkim olan Osmanlı karşıtı anlayışın ve siyasi havanın etkisi çoktur. 60'lı yılların sonunda da II. Abdülhamid ve dönemini işleyen oyunların birbirlerine cevap maksadıyla yazıldığını görürüz. Necip Fazıl'ın oyu-

nu, Güngör Dilmen'in oyunun sahneye konulmasının (1966-67) ardından tiyatro sahnesine çıkar. Genel olarak değerlendirecek olursak, her iki dönemde de yazarlar, ele aldıkları kahramana aşkla veya nefretle bağlandıkları için, eserlerinin hareket noktasını kaybetmişlerdir. Tarihî olaylar, yeterince dramatik ve trajiktir. Yazarın, eserinde çatışma unsurları yaratarak bu trajik etkiyi desteklemesi gerekir. Tarihî kırılmaların ve etkisi günümüze kadar gelen büyük patlamaların yaşandığı II. Abdülhamid dönemi, yazarların özneleriyle kurdukları bu tek taraflı ilişki yüzünden, eserdeki gerilimi artıracak çatışmalar üretilemeden işlenmiştir. Kemal Bekir'in, Nahit Sırrı Örik'in romanından oyunlaştırılan *Düşüş* adlı eseri, temel insanlık durumlarından kaynaklanan çatışmaları içerdiği için; Güngör Dilmen'in *İttihat ve Terakki* adlı eseri ise teknik bakımdan diğer oyunlardan daha başarılıdır. Cumhuriyet'ten önce yazılan belgesel oyunlarda oluşturulan olumsuz Abdülhamid "mit"i, daha ileriki dönemlerde yazılan tarihî oyunlarda da hayranlık uyandıran bir "mit"e dönüşmüştür. Yazarlar, bu "mit"lere sıkı sıkı sarılıp, onu bozacak unsurları görmezden gelmişlerdir. Bu eserlerin büyük bir kısmı, bugünün ışığında geçmişi değerlendirecek veya geçmişin ışığıyla bugünü aydınlatacak donanıma sahip değillerdir; daha ziyade politik sebeplerle ve güncel bir düşünceyi veya akımı desteklemek için yazılmışlardır. Yazarlar, tarihteki 'insan'ın trajedisini ortaya çıkarmaya çalıştıkları ve oyun tekniğine daha çok verdikleri takdirde başarılı eserler ortaya koyacaklardır.

KAYNAKÇA

- 📖 Abdülhalim Memduh ve Refik Nevzad. *Abdülhamid ve Genç Türk Bir Harem Ağası*, İzmir: Kesışyan, 1327/ 1911.
- 📖 Bahri, Ahmed. *Gasb ve Nedamet ve Yine İhanet*. Selânik: Asır, 1326 / 1910.
- 📖 Atsız, Hüseyin Nihal. *Türk Tarihinde Meseleler*. İstanbul: İrfan, 1997.
- 📖 Bekir, Kemal. *Düşüş*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1998.
- 📖 Dilmen, Güngör. "İttihat ve Terakki", *Toplu Oyunları 6*, İstanbul: Mitos Boyut Tiyatro, 2003.
- 📖 Engin, Vahdettin. *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid*. İstanbul: Yeditepe, 1997.
- 📖 Gör, Emre. *Osman Nuri Bey'e Göre II. Abdülhamid ve Dönemi (Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı: Hayat-ı Siyâsîye ve Husûsîyesi-Cilt 2*. Ankara: Sage, 2013.
- 📖 İnanç, Üstün. *Gök Sultan Abdülhamid Han*, Mart 2016.

- 📖 Kâmil, Doktor. *Canlı Cenaze Yahud Yıldız'da Meşrtiyet Telaşları*. Arşak Garoyan, 1325 /1909.
- 📖 Kâmil Doktor. *Dönmez Yüz Yahud Hürriyet Ordusu*. Necm-i İstiklâl, 1909.
- 📖 Kısakürek, Necip Fazıl. *Ulu Hakan İkinci Abdülhamîd Han*. İstanbul: Büyük Doğu, 2016.
- 📖 Kısakürek, Necip Fazıl. "Abdülhamid Han", *Piyelerim*. Toker, 1969.
- 📖 McJannet, Linda. *Sultan Konuşuyor, Osmanlı Türklerini Konu Alan İngiliz Tiyatro Oyunlarında ve Tarih Kitaplarında Diyalog*, Çev. Lale Akalın, İstanbul: Tarihçi, 2015.
- 📖 Mehmed İhsan. *Hırs-ı Saltanat yahud İntikam-ı Meşrû-ı Mille*. Arşak Garoyan, 1327 / 1911.
- 📖 Moralizade Vassaf. *Yıldız Fâcâları*. Jirair Keteon, 1327 /1911.
- 📖 Sevinçli, Efdal. "II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal / Belgesel Tiyatro ve İlginç Bir Yazar Örneği: Doktor Kâmil Bey ve Oyunları", *II. Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek*, (Der. Ferdan Ergut). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 2009.
- 📖 Şahin, İbrahim. *İzmirli Bir Şair Tevfik Nevzad*, İzmir: Akademi, 1993.
- 📖 Tarhan, Abdülhak Hâmid. "Liberte", *Abdülhak Hâmid'in Tiyatroları*. Haz. İnci Enginün, İstanbul: Dergâh, 1988.
- 📖 Türköz, Günsar. *Hakan*, İstanbul Şehir Tiyatroları Arşivi, 1974.
- 📖 Yalçın, Alemdar. *II. Meşrûtiyet'te Tiyatro Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, 1985.